

अध्याय एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि :

भाषा संस्कृतको 'भाष' धातुबाट भाषा शब्दको निर्माण भएको हो । भाषाका माध्यमबाट नै मानिसले आफ्ना विचार वा भावलाई अरू व्यक्तिका सामुन्ने पुऱ्याउँछ र अरूका विचार वा भावलाई ग्रहण गर्दछ । यसैले भाषालाई विचार विनिमयको प्रमुख साधन भनिन्छ । भाषा मानवीय र सामाजिक वस्तु हो । यो मानव मात्रको निजी पेवा हो र समाजद्वारा पिँढीदरपिँढी हुँदै प्राप्त हुने वस्तु हो । (शर्मा र पौडेल, २०६०:१) एउटाको दुःख सुखका भावनालाई अर्को समक्ष पुऱ्याउने बोलीलाई नै भाषा भन्दछौं । सर्वप्रथम भाषा कथ्य रूपबाट प्रकट हुन्छ अनि मात्र लिपिका माध्यमबाट लेख्य रूपमा देखा पर्दछ । भाषालाई सभ्यताकै महत्तम उपलब्धि मानिएको छ । भाषा प्रयोगका दृष्टिले सबैभन्दा ठुलो भूमि ओगटेको भाषिकाहरूको संयुक्त रूप हो । भाषाको आर्जन एकातिर घरपरिवार तथा छिमेकको सम्पर्कबाट स्वतः हुँदै गइरहेको हुन्छ भने अर्कोतिर औपचारिक शिक्षाबाट पनि यसको आर्जन गर्न सकिन्छ । मानिसको उमेर र सामाजिक सम्पर्कको विस्तारको फलस्वरूप मानिसमा भाषाको विकास हुँदै जाने भएकाले यो मानवीय व्यवहार र सामाजिक अभिन्न अङ्ग बनेको हुन्छ ।

नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनुका साथै विद्यालय तहको शिक्षाको प्रमुख माध्यमका रूपमा रहँदै आएको छ । त्यसैले विद्यालय तहको शैक्षिक क्रियाकलापमा नेपाली भाषाको महत्वपूर्ण स्थान छ । विद्यालय तहको प्रारम्भिक कक्षादेखि अनिवार्य रूपमा पठनपाठन हुने यस विषयलाई प्रभावकारी एवम् व्यावहारिक ढङ्गले सिकाइ गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस विषयलाई अनिवार्य विषयका रूपमा अध्ययन अध्यापन गर्नुको उद्देश्य नेपाली भाषामा भाषिक सिपको विकास गराउनु हो । विभिन्न विधाका रचनाका माध्यमबाट भाषिक सिप र सिर्जनात्मक क्षमताको विकास गर्नु नै नेपाली भाषा अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो । भाषिक सामार्थ्य र सम्पादनलाई भाषाका मुख्य सक्षमता मानिन्छ (आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम कक्षा ६-८, २०६९:२) । भाषा शिक्षण गर्नुको प्रमुख उद्देश्य भाषिक सिपहरूको विकास गरी स्तरयुक्त भाषाको प्रयोग गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हो । यो अरू विषयको सिकाइका तुलनामा केहि जटिल हुन्छ । सामान्यतया प्रत्येक विधाका पाठहरूबाट सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइका कार्यकलापहरू गराउन सक्नु पर्दछ । यी कुराहरूलाई

पाठ्यपुस्तकले उपयुक्त ढङ्गबाट अधि बढ्न प्रेरित गर्नु पर्दछ । विद्यालयका शैक्षिक कार्यकलापमा भाषा साध्य सा साधन दुबै हो । सबै जसो विषयमा अन्तरसम्बन्ध राख्ने कार्यमा सफल एवम् सक्षम बनाउनु नेपाली भाषा शिक्षणको उद्देश्य पनि हो ।

कुनै पनि भाषाका मौखिक र लिखित गरी दुई माध्यम हुन्छन् । मौखिक माध्यम उच्चर्य र श्रव्य प्रक्रियामा आधारित हुन्छ र यसको प्रयोग वक्ता र श्रोताको समीपमा हुन्छ । मौखिक भाषा माध्यम भएकाले विचार विनिमयका लागि सरल, सुगम र प्रभावकारी हुन्छ । भाषाको वास्तविक रूप पनि मानिस नै हो तर विभिन्न कारणले गर्दा मानवीय समाजमा लिखित भाषाको पनि प्रयोग हुने गर्छ । भाषाको लिखित माध्यम मौखिक भाषाकै प्रतिरूप हो र यसलाई कागज र कलमको सहायताले विभिन्न लेख्य चिन्हले उपयोग गरी प्रस्तुत गरिन्छ । लेख्य भाषा श्रव्यात्मक नभई दृश्यत्मक किसिमको हुन्छ, त्यसैले यसमा वक्ता र श्रोताको सामीप्य चाहिँदैन । यसबाट मानवीय विचार र भावनाहरूको सङ्ग्रह गरेर राख्न सकिन्छ । लिखित भाषाबाटै मानवले ज्ञानविज्ञानका क्षेत्रमा उपलब्ध गरेको प्राप्त र उपादेयताहरूलाई सुरक्षित गरेर राख्न सकिन्छ र तिनको अध्ययनको प्रयोगले युगयुगान्तरसम्म मानवीय सभ्यताको विकासमा ठूलो टेवा पुऱ्याएको छ (अधिकारी, २०६५:१४३) ।

पाठ्यपुस्तकमा कुनै निश्चित तहका विद्यार्थीहरूका लागि कुनै निश्चित विषयका पाठहरूको संग्रह गरिएको हुन्छ । यसर्थ पाठ्यपुस्तक विद्यालयमा प्रयोग गरिने त्यो स्तरीयता हो, जुन अलग-अलग विषयका हुन्छन् । (लङ्गम्यान डिक्सनरी अफ कन्टेम्पोरी इङ्ग्लिस, सन् (१९९३:१०९५) । स्तरयुक्त पठनपाठनका लागि स्तरीय पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, प्रशिक्षित जनशक्ति र सक्षम व्यवस्थापन हुनुपर्दछ । आजको वैज्ञानिक युगमा विकसित राष्ट्रहरूले शिक्षण सिकाइका लागि विभिन्न किसिमका शैक्षिक सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने प्रचलन भए पनि हाम्रो जस्तो अल्पविकसित देशमा विकल्परहित साधनको रूपमा पाठ्यपुस्तक देखिन्छ । पाठ्यपुस्तक यस्तो महत्वपूर्ण शैक्षिक सामग्रीको रूपमा रहेको नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग अन्तर्गतको पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली ०६१ र नेपाली २०७० देशभरका सामुदायिक विद्यालयहरूमा पठनपाठनका क्रममा आवश्यक सुधार र परिमार्जन गरी समय सापेक्ष बनाउने प्रयासहरू भइरहेका छन् (आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (कक्षा ६-८), (२०६९:२) ।

एउटै तहको एउटै कक्षामा पठनपाठन भइसकेको पुरानो किताव र हाल पठनपाठनमा ल्याइएको तथा परीक्षणका रूपमा विभिन्न विद्यालयमा प्रयोग भइरहेको

नेपाली किताबका बारेमा खोजीनीति गरी तिनमा रहेका सबल र दुर्बल पक्षहरू औँल्याउदै तिनको सुधारका निम्ति आवश्यक सुझावहरू दिदाँ तिनको सुधार र अभि स्तरीय हुने कुरामा दुविधा देखिदैन तसर्थ यो अनुसन्धानलाई अत्यन्त सान्दर्भिक ठानेको छु । प्रस्तुत शोधपत्र त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा (भापा) को नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको नेपाली ५९८ पाठ्यांशको निम्ति “कगा ८ को हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६१) र नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७०) को तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकमा हालसम्म अनुसन्धान भएको नपाइएकोले यस अध्ययनले नीति निर्माता र कार्यान्वयन तहमा लगायत सरोकालवाला सबैमा सहयोग पुऱ्याउने ठानेको छु ।

१.२ समस्याकथन :

समस्याकथन अध्ययन अनुसन्धानको विशिष्ट कार्य हो । अनुसन्धान कार्यको सिलसिलामा ‘समस्या’ भन्नाले अनुसन्धेय समस्या अथवा अनुसन्धानको विषयवस्तु भन्ने बुझ्नुपर्दछ (बन्धु २०६५:१७) चयन गरिएको शोधशीर्षक अन्तर्गत मुख्य मुख्य समस्या वा प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित समाधान वा उत्तरहरू नै समस्याकथन हो । (शर्मा र लुइटेल्, २०५२:२५) । त्यसैले अनुसन्धेय विषयवस्तु नै समस्याको रूपमा रहेको हुन्छ भने समस्याको समाधान गर्नु अनुसन्धानको उद्देश्य हो ।

पाठ्यक्रमले तोकेको तहगत तथा कक्षागत सिकाइ उपलब्धिहरू हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने प्रभावकारी माध्यम भनेको पाठ्यपुस्तक हो । पाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीको रुचि, चाहना, आवश्यकता, उमेर देशकाल परिस्थिति समेतलाई ख्याल गरी सबै पक्षलाई समेटे पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नु पर्दछ । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकबीच तालमेल मिलेको छ/छैन, भाषिक संरचना, वाक्यतत्व, भाषातत्व, शैली स्तरीय छ/छैन बेलाबोलामा विभिन्न क्षेत्रबाट धेरै गुनासाहरू आउने गरेका छन् । तसर्थ दुवै पाठ्यपुस्तकलाई अध्ययन गर्दा प्रस्तुत शोधमा निम्नलिखित समस्याहरू रहेका छन् ।

क) हाम्रो नेपाली ०६१ र नेपाली (०७०) पाठ्यपुस्तकहरूमा आन्तरिक र बाह्यपक्षहरू के कस्ता छन् ?

ख) उक्त पाठ्यपुस्तकहरूमा के कस्ता सबल र दुर्बल पक्षहरू छन् ?

ग) उक्त पाठ्यपुस्तकहरूको बारेमा के कस्तो निष्कर्ष र सुझावहरू दिन सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरू :

कुनै पनि कार्य निश्चित उद्देश्यमा केन्द्रित हुन्छ । “उद्देश्य शोधकार्यको केन्द्रविन्दु हो । समस्या कथनमा उठाइएका मूलभूत प्रश्नहरूको समाधान नै उद्देश्य हो” (भट्टराई, २०६५:९१) । त्यसैले अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा समस्याको मूल पहिचान गरी उद्देश्य निर्माण गर्नुपर्छ । प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

क) आन्तरिक र बाह्य रूपमा हाम्रो नेपाली किताब र नेपाली किताब आठको अध्ययन गर्नु ।

ख) उल्लेखित पाठ्यपुस्तकमा रहेका सबल र दुर्बल पक्षहरू पत्ता लगाउनु ।

ग) पाठ्यपुस्तकहरूको शैक्षिक भौतिक पक्षको आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्नु ।

१.४ अनुसन्धान प्रश्न वा प्राक्कल्पना :

अनुसन्धानका समस्याको समाधानका क्रममा अनुसन्धाताले गरेको पूर्वानुमान नै प्राक्कल्पना हो । अनुसन्धानको यो पूर्वानुमान पछि गएर सत्य पनि हुन सक्छ (बन्धु २०६५:१८) । प्राक्कल्पनाले शोधकर्तालाई निष्कर्ष निकाल्न सजिलो बनाउनुका साथै समस्या समाधानका दिशामा केन्द्रित गर्दछ र ठोस, प्रामाणिक र एकरूपता प्रदान गर्दछ । प्राक्कल्पना परीक्षणिय, मापनीय र सीमित हुनुपर्दछ । यस्ता प्राक्कल्पना अनुसन्धालाई अझ विश्वसनीय प्रामाणिक र वैद्य हुनुपर्दछ । प्राक्कल्पनाले उद्देश्य निर्माण, तथ्याङ्कसङ्कलन तथा विश्लेषणमा सहयोग गर्दछ र अनुसन्धानकर्तालाई निश्चित र निर्धारित बाटो देखाई दिग्भ्रमित हुनबाट जोगाउँछ । तसर्थ यस शोधको प्राक्कल्पना निम्नानुसार गरिएको छ :

क) पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली (०६१) नेपाली २०७० भन्दा विधागत पाठहरूको स्तरणमा कमजोरी देखिन्छ ।

ख) कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली किताब (०६१) भन्दा नेपाली किताब (२०७०) धेरै उपयुक्त छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य/अध्ययनको महत्व :

शिक्षालाई उद्देश्यमूलक, व्यावहारिक, समसामयिक र रोजगारमूलक बनाउन विभिन्न समयमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक विकास तथा परिमार्जन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइदै आएको छ । विद्यार्थीमा राष्ट्र, राष्ट्रिय एकता र लोकतान्त्रिक संस्कारको भावना पैदा गराई नैतिकता, अनुशासन र स्वाभलम्बन जस्ता सामाजिक एवम् चारित्रिक गुणको विकास गर्नु पर्दछ । पाठ्यपुस्तकलाई शिक्षण सिकाइको महत्वपूर्ण साधनका रूपमा लिइन्छ । पाठ्यपुस्तक

सकेसम्म क्रियाकलापमुखी रूचिकर, विद्यार्थीको क्षमता, स्तर र पूर्वज्ञानलाई समेत ध्यानमा राखि निर्माण गरिनु पर्दछ । साथै भाषा शैली, विषयवस्तु तथा प्रस्तुति र चित्राङ्कनका दृष्टिले पनि उपयुक्त हुनुपर्छ ।

यी माथिका कुरालाई दृष्टिगत गर्दा बेला बेलामा पाठ्यपुस्तकभित्र धेरै कमी कमजोरीहरू रहेको पाइन्छ । बालबालिकाको शिक्षारूपी जगलाई सबल बनाउन असल पाठ्यसामग्रीको आवश्यकता पर्दछ । जसको लागि एकपटक निर्मित सामग्रीलाई समय-समयमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु पर्ने देखिन्छ । यस शोधकार्यले भाषापाठ्यपुस्तक निर्मातालाई सामग्री सङ्कलनमा पक्कै सहयोग पुऱ्याउने छ । अर्को तर्फ यसबाट विषय विशेषज्ञलाई सुधार गर्ने आधार उपलब्ध हुन सक्ने देखिन्छ । साथै भाषा पाठ्यपुस्तकको महत्व बुझी त्यसै अनुरूप अध्ययन गर्न र पाठ्यपुस्तकको तुलना गर्न पनि यसले मद्दत गर्ने देखिन्छ । समग्रमा यस अध्ययनको औचित्यलाई निम्न बुँदामा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

क) विद्यार्थीको रूचि, क्षमता, उमेरस्तर, समयसापेक्ष एवम् पूर्वज्ञान आदिका आधारमा पाठ्यपुस्तक निर्माण भएका छन् वा छैनन् भन्ने कुराको जानकारी हुने हुनाले सो अनुरूप पाठ्यक्रम निर्माण गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

ख) भाषा पाठ्यपुस्तकको महत्व बुझी त्यसै अनुरूप शिक्षण गर्न गराउन सहयोग मिल्नेछ ।

ग) विषय विशेषज्ञलाई आधार उपलब्ध हुनेछ ।

१.६ अध्ययनको सीमा :

अनुसन्धानमा अध्ययनको सीमाङ्कन गर्न पनि आवश्यक छ । अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले नै यस विषयमा यी-यी कार्यहरू मात्र गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा थाहा भयो भने अध्ययनले निश्चित बाटो पहिल्याउछ र शङ्का र द्विविधाको मनस्थितिलाई हटाइदिन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा-८ को हाम्रो नेपाली किताब (२०६१) र परीक्षणका रूपमा रहेको नेपाली किताबको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषणमा आधारित रहेको छ । यसको अध्ययन असल पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने गुणका आधारमा गरिएको छ । अध्ययन गर्दा आन्तरिक शैक्षिक पक्ष अन्तर्गत विषयवस्तु, विधा, भाषिक संरचनाशैली, शब्दभण्डार र वाक्यतत्व नमुना अभ्यास, चित्र र बाह्य भौतिक पक्ष अन्तर्गत आवरण पृष्ठ, आकार, छपाइ, बँधाइ, कागजको स्तर र मूल्यलाई आधार बनाइ यसैका आधारमा निष्कर्ष निकालिएको छ ।

१.७ अध्ययनमा परेका पारिभाषिक शब्दको परिभाषा :

शोधको क्रममा प्रयुक्त शब्दहरू मध्ये विशेष पद वा शब्द भनेर केही पदहरूको परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ र ती प्रयुक्त पदका परिभाषारूपले शोध अध्ययनमा थप सहज हुने गर्दछ । यो शोधमा प्रयुक्त विशेष पद र त्यसको परिभाषा यसप्रकार छ :

विशेष पद	परिभाषा
पुस्तक (सं. नं.)	आ-आफना विचार, विषय, ज्ञान, विज्ञान आदि लिपिवद्ध ठेलीलाई पुस्तक (ग्रन्थ किताब) भनिन्छ ।
पाठ्यक्रम (सं.पु.)	सम्बन्धित तह वा कक्षामा पढाउन तोकिएको विषय, उद्देश्य हासिल गर्नुपर्ने सिकाइ उपलब्धि, मूल्याङ्कन पद्धति, आदि सम्पूर्ण पक्षलाई समेटि तयार पारिएको पूर्ण दस्तावेज वा पुस्तक
प्राथमिक (सं.वि)	शुरूको, पहिलो स्थिति वा श्रेणीको सबैभन्दा महत्वपूर्णलाई प्राथमिक भनिन्छ ।
प्रकाशन (सं.नं.)	बाहिर प्रकाशमा नआएको काम कुरो वा चीजलाई प्रकट गराउने कार्यलाई प्रकाशन भनिन्छ ।

१.८ अध्ययनको रूपरेखा :

यस शोधपत्रको रूपरेखा तपसिल बमोजिम हुनेछ :

अध्याय एक : शोधको परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र अवधारणात्मक ढाँचा

अध्याय तिन : विधि तथा अध्ययनको प्रक्रिया

अध्याय चार : शोध अध्ययनको व्याख्या विश्लेषण एवम् प्रस्तुतीकरण

अध्याय पाँच : सारांश निष्कर्ष र शैक्षिक उपयोगिता

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा :

वि.स. २०१६ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्थापना र वि.स. २०३९ देखि स्नातकोत्तर तहको पठनपाठनको शुभारम्भ भएपछि वर्तमान समयसम्म मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र एवम् शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषाका विविध क्षेत्रमा शोधकार्य भएका छन् । मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रतर्फ भएका भाषिक अनुसन्धानहरू बढी मात्रामा साहित्यतर्फ भएका भाषिक अनुसन्धानहरू बढी मात्रामा साहित्यतर्फ उन्मुख छन् भने शिक्षा शास्त्र सङ्कायतर्फ बढी जसो शिक्षण सम्बन्धी अनुसन्धानहरू भएका छन् ।

पूर्वकार्यको समीक्षा भन्नाले विगतमा त्यस विषयमा भइरहेको अध्ययनलाई पुनरावलोकन गर्नु अर्थात् सम्बन्धित क्षेत्रका अन्य सामग्रीहरूको अध्ययन गर्नु हो । तसर्थ पूर्वकार्यको अध्ययन नगरी गरिएको अध्ययन स्तरहीन र अर्थविहीन हुन जान्छ । पूर्वकार्यको पूर्ण अध्ययन गर्नुको मुख्य कारण विगतमा गरिएको अध्ययनबाट सम्बन्धित क्षेत्रमा गरिएको अनुसन्धान कार्यलाई सहयोग मिल्दछ ।

यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा विगतमा भएका कार्यहरूको समेत अध्ययन गर्नुपर्ने भएकाले यस कार्यमा यसले सहयोग पुऱ्याउने छ । हाम्रो देशको सन्दर्भमा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी अध्ययन नयाँ भए पनि विषयको इतिहासमा यस्तै अध्ययन नौ दशक लामो पाइन्छ शर्मा (१९९५:२२) । नेपाली विषयका विकसित देशको तुलनामा अन्य पक्षको साथै शिक्षा क्षेत्रमा पनि धेरै पछि परेको छ । शिक्षामा वैज्ञानिकता नआएसम्म राष्ट्रको उन्नति हुन सक्दैन । यसैले शिक्षामा नयाँ-नयाँ विधि प्रविधि सिद्धान्तको विकास गरी समय सापेक्ष जनशक्ति उत्पादनका लागि पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको खोज व्याख्या, विश्लेषण तथा अनुसन्धान हुनुपर्दछ । नेपालमा हालसम्म पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकको सम्बन्धमा के-कस्ता कार्य तथा अनुसन्धानहरू भएका रहेछन् । तिनीहरूको तल उल्लेख गरिएको छ ।

नेपालको शैक्षिक इतिहास लामो भए पनि पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकको प्रयोग भने धेरै पछि मात्र भएको हो । नेपालमा पहिलो पाठ्यक्रमका रूपमा सिंह (१९५९) द्वारा अक्षराङ्क शिक्षा देखा पर्‍यो । यस पछि आ.दी. (इ.सं. १९१४) को सक्रियतामा गोर्खा भाषा प्रकाशनी समितिको स्थापना भयो । यो समितिको अनुमति बेगर कुनै रचना लेख्न पाइँदैन थियो (शर्मा, २०४७:७०) । यो समितिले खासै उल्लेखनीय कार्य गर्न सकेन । पछि सन् १९४० मा

भाषानुवाद परिषदको गठन गरियो । यसले विभिन्न भाषाको सामग्रीहरूलाई नेपाली भाषामा आवश्यकता अनुसार अनुवाद गर्दथ्यो ।

१०४ बर्षे जहाँनिया शासनको अन्त्य सँगै वि.स. २००७ सालमा देशमा प्रजातन्त्र आएपछि शिक्षाको वातावरण अनुकूल बनाउने क्रममा विद्यालयहरू च्याउ उम्रे भैँ उम्रिन थाले । तर उपयुक्त र स्तरीय पाठ्यपुस्तकहरूको भने अभाव नै थियो । शिक्षण सामग्रीमा एकरूपता थिएन । पाठ्यपुस्तकको छनोट मनपरी हुन्थ्यो । छनोटको निश्चित मापदण्ड नभएकोले कित साह्रै सजिला कित साह्रै जटिल किसिमका पाठ्यसामग्रीहरूको छनोट हुन्थ्यो । प्रमुख कारण पाठ्यपुस्तकको सुधारका लागि कुनै उचित अध्ययन र छलफल नगरिनु नै हो । पहिलो पटक ने.रा.शि.यो.आ.ले पाठ्यपुस्तकको बारेमा चाख राखेको कुरा यसको प्रतिवेदनले बताउँछ । उक्त प्रतिवेदनका अनुसार पाठ्यपुस्तकको मापदण्डमा विद्यार्थीको उमेर, चाहना र आकर्षण ठिक समयानुकुल टिकाउ हुनुका साथै राम्ररी व्याख्या विश्लेषण गरिएको हुनुपर्दछ शर्मा, (१९५२:३२) ।

यसपछि वि.स. २०१८ सालमा सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा देखा पर्‍यो, तर यसले पनि खासै उल्लेखनीय काम गर्न सकेन । त्यसपछि वि.स. २०२८ सालमा रा.शि.प.यो. लागू भएपछि नेपालको शैक्षिक इतिहासमा नयाँ आयामको सुरुवात हुन्छ । रा.शि.प.यो.ले सिफारिस गरेका पाठ्यपुस्तकहरूमा उचित व्याख्या विश्लेषणका साथै पाठ्यपुस्तक भित्रका तालिका, क्रम अक्षरको आकार, कागजको गुणस्तर जस्ता कुराहरूलाई समेत उठाएको छ । नेपाली पाठ्यपुस्तकको मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा रस्ताजी, (सन् १९८९) द्वारा 'प्रोजेक्ट अफ महेन्द्रमाला सेरिज फर क्लास वान टु फाइभ' शीर्षकको पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी अध्ययनमा सामाजिक भाषा वैज्ञानिक, मनोवैज्ञानिक र भौतिक पक्षका आधारमा ती पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरिएको छ । साथै पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त भाषा अभ्यास, उदाहरण, भूमिका आदिका बारेमा विश्लेषण गरेको पाइन्छ ।

वि.स. २०४४ सालमा त्रि.वि. शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रले भाषाशिक्षण र पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गरेको पाइन्छ । 'शिक्षालाई जीवनउपयोगी बनाउने कारक तत्व' नामक यस अनुसन्धानात्मक पुस्तकमा नेपाली भाषाको प्रा.वि. तहदेखि मा.वि. तहसम्मको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गरिएको छ । यसको निष्कर्षमा भाषिक सिपमा सन्तुलित वितरण नभएको मानिएको छ ।

भाषा वक्ताबीच अन्यान्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । त्यसैले विभिन्न उमेर समूहका भाषिक वक्ताहरूमा हुने शब्दभण्डार तथा शब्दहरूको आवृत्ति सम्बन्धी अध्ययनहरू भएका पाइन्छन् । सन् १९२१ र सन् १९३१ मा थर्न डाइकले, सन् १९४६ मा हर्नले प्रौढहरूको शब्दभण्डार बारे अध्ययन गरेका थिए । शब्द आवृत्तिबारे लेटरवोटले अध्ययन गरेकी थिइन् । सन् १९४६ मा बेलायतमा बालकका शब्दावली सम्बन्धी अध्ययन एडवार्डस र मिथिलानले गरेका थिए । त्यसरी नै सन् १९४५ मा रिन्सलैण्डले, सन् १९५९ मा जीन पियाजले, सन् १९३६ मा बाकिड्घम तथा डोल्थले सन् १९२९ मा श्यामवर्ग एण्ड श्यामवर्गले शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन गरेका थिए । विद्यालय जीवनका शुरूका वर्षहरूमा बालबालिकाहरूले दैनिक प्रयोग गर्ने शब्दहरू पत्ता लगाउनु यी अध्ययनको उद्देश्य थियो । यी अध्ययनहरू पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अध्ययनका एक शाखाका रूपमा मात्र रहेका देखिन्छन् (गौतम २०५७ : ५) ।

अधिकारी, (२०४४) द्वारा 'शिक्षालाई जीवनउपयोगी बनाउने कारक तत्वहरूको प्रा.वि. तहका पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकहरूको विश्लेषण' शीर्षकको नेपाली भाषा उप-शीर्षकमा पाठ्यभार र पाठ्यपुस्तकबारे चर्चा गरिएको छ । यस अध्ययनमा पाठ्यक्रमले भाषाबोध तथा अभिव्यक्तिका अपेक्षाहरू समेटेको तर पाठ्यवस्तुको निर्धारण गर्दा भने अलमलिएको निष्कर्ष निकालिएको छ । त्यसैगरी पाठ्यपुस्तकको विषयवस्तु प्रस्तुति यसमा स्तरगत कमजोरी रहेको, शब्दभण्डार र धारणा पक्षको असङ्गति रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । त्यस्तै वाक्य सम्बन्धी र नमुना अभ्यास सम्बन्धी त्रुटीहरू औँल्याएको छ । त्यसै गरी कतिपय पाठहरूमा रहेको वैचारिक असङ्गतिबारे औँल्याइ पाठ्यपुस्तक तयार गर्न महत्वपूर्ण सुझावहरू दिइएका छन् । वर्तमान पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकहरू हेमाङ्गराज अधिकारीद्वारा गरिएको अध्ययन भन्दा पछि तयार भएको हो (गौतम २०५७ : ६) ।

'प्राइमरी करिकुलम डिभलपमेन्ट एण्ड डिसिमिनेसन एण्ड टेक्स बुक रिभिजन' शीर्षकमा सन् १९८९ मा जेम्स लिटनद्वारा गरिएको अध्ययनमा प्राथमिक तहमा प्रचलित पाठ्यपुस्तकहरूको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकहरूको चर्चा गरिएको छ । यो पाठ्यपुस्तकहरूमा छनौट र स्तरणको ख्याल नगरिएको भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । दैनिक व्यावहारमा प्रयोग हुने विद्यार्थीहरूको बौद्धिक क्षमताअनुकूल पाठ तथा शब्दहरूको प्रयोग नभएको भनिएको छ (घिमिरे, २०६० : ९) ।

भाषा एउटा व्यवस्था हो । यसमा सीमित वर्ण र अक्षरहरूबाट असीमित शब्द र वाक्यहरू निर्माण गर्न सकिन्छ । भाषाका माध्यमबाटै पाठ्यपुस्तकहरू निर्माण हुन्छन् यादव, (२०५५) द्वारा कुनै भाषा सिक्नका लागि त्यसका आधारभूत कुराहरू जान्नु आवश्यक छ । पहिले भाषा सिकेपछि मात्र भाषाका बारेमा सिक्न सजिलो हुन्छ । भाषाका आधारभूत कुराहरू सिकेपछि मात्र त्यस भाषामा शिक्षण कार्य अगाडि बढाउनु आवश्यक हुन्छ । कुनै भाषामा दक्षता प्राप्त गरेपछि मात्र त्यस्तो व्यक्तिले सम्बन्धित भाषामा शिक्षण गर्न सक्छ ।

गौतम, (०५७) द्वारा तयार पारिएका 'मेरो नेपाली किताब कक्षा ५ र सजिलो नेपाली माला ५ को तुलनात्मक अध्ययन', नामक शोधपत्रमा विधा, शब्दभण्डार, भाषाशैली, अभ्यास, बनोट आदि विविध आधारमा तुलना गरिएको छ । जसमा मेरो नेपाली किताब ५ को सम्बन्धमा शब्दभण्डार, भाषाशैली, अभ्यास, बनोट आदि विविध पक्षमा कमजोरी रहेको र सजिलो नेपाली माला ५ चाहिँ उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ (पृ. ४४) । त्यस्तै दुबै पाठ्यपुस्तकमा विधागत सङ्ख्या र पाठ्यसंख्याका दृष्टिले कमजोरी रहेको, सजिलो नेपाली मालामा शब्दकोशको प्रयोग गर्ने तरिका नराखिएको, भाषिक प्रस्तुति र शैलीका दृष्टिले मेरो नेपाली नै उपयुक्त देखिएको, छपाइ र कागजका दृष्टिले सजिलो नेपालीमालामा सबल देखिएको तर आकार अलि भद्दा भएको, बँधाइ दुबैको कमजोर रहेको जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ पृ. (४५) ।

शिक्षण कार्यमा पाठ्यपुस्तकको महत्वपूर्ण स्थान हुन्छ । विकासोन्मुख मुलुकका शिक्षण संस्थाहरूमा शिक्षण गर्दा पाठ्यपुस्तकमा नै केन्द्रित रहनु पर्ने बाध्यता छ । पाठ्यपुस्तकबाट दिइने शिक्षा, सजिलो विश्वासिलो ठानिन्छ । त्यसैले पाठ्यपुस्तकले कतिपय अवस्थामा अन्य विषयको सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने बाध्यता हुन्छ । तसर्थ भाषा पाठ्यपुस्तकको निर्माण गर्दा विशेष सावधानी अपनाउनु आवश्यक हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रमका आधारमा भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ । त्यसका लागि पहिले पाठ्यवस्तुको छनौट गर्नु आवश्यक हुन्छ । पहिलो वा दोस्रो भाषा जुनसुकैका लागि भए पनि पाठ्यवस्तुको छनौट गरेपछि मात्र सोही अनुसार पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ (ढकाल, २०६५ : ५२) ।

पौडेल, (वि.स. २०५५) द्वारा गरिएको शोध अध्ययनमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा कक्षा ६ को अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीका बीच तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनबाट पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा

पाठ्यक्रम अनुसारको पाठ्यपुस्तक र निजी प्रयासमा निर्मित पाठ्यसामग्री दुबैमा विधा, भाषाशैली, अभ्यास आदि विविध पक्षमा कमजोरी रहेको तर प्रा.वि.के. द्वारा प्रकाशित पाठ्यपुस्तक केही उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

त्यस्तै अधिकारी, (वि.स. २०५७) ले “हाम्रो नेपाली किताब कक्षा ७ र ८ मा प्रयुक्त जीवनी विधासँगै सम्बद्ध पाठहरूको तुलनात्मक अध्ययन” नामक शोधपत्र तयार पारेको देखिन्छ । छनौट, स्तरण, नमुना अभ्यास आदिका आधारमा गरिएको तुलनात्मक जीवनी लेखनको क्रमिकतालाई ख्याल नगरी लेखिएको, दुबै पाठ्यपुस्तकमा पाइएको अनि दुबैमा जीवनीका पाठको रखाइमा क्रमिकतालाई अनुसरण नगरेको, सरल जटिल क्रममा नभएको (पृ. ५४), ८ कक्षाको तुलनामा कक्षा ७ मा शब्दभण्डार जटिल भएको, छनौट र स्तरण नमिलेको अभ्यासको छनौटमा व्यावहारिकता नपाइएको जस्ता कमी कमजोरी औल्याउँदै व्याकरणमा आगमन विधिको प्रयोग गरिएको निष्कर्ष निकालिएको छ (पृ. ५६) ।

त्यस्तै शोध अनुसन्धानको क्रममा आचार्य (२०५८) द्वारा कक्षा एक र दुईको सजिलो नेपाली माला र नयाँ नेपाली श्रृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन पुस्तकालयीय विधि र भाषापुस्तकमा हुनुपर्ने विशेषताहरूलाई आधार मानी गरिएको उक्त अध्ययनमा सजिलो नेपाली मालामा खासै त्रुटिहरू देखाइएको छैन । शब्दभण्डार, अभ्यास, चित्र आदिको संयोजन सन्तुलित भएको देखाइएको छ । नयाँ नेपाली श्रृङ्खलामा वाक्य गठनमा खासै ध्यान नदिइएको, विषयवस्तुको संयोजन पनि सन्तुलित नभएको निष्कर्ष निकालिएको छ (पृ. ५६) ।

त्यस्तै खनाल (२०५९) ले ‘कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन’ गरेका छन् । भाषापाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषणका आन्तरिक र बाह्य आधारमा यो अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययन अनुसार विधागत पाठहरूको रखाइ सजिलो नेपाली मालामा राम्रो देखिएको छ । तर समग्रमा सजिलो माला भन्दा मेरो नेपाली किताब राम्रो देखिएको कुरा निष्कर्षको रूपमा दिइएको छ ।

पौडेल, (२०५९) द्वारा ‘कक्षा २ को मेरो नेपाली किताब र सरल नेपाली श्रृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन’ गरेका छन् । अध्ययन अनुसार विषयवस्तुका दृष्टिले दुबै पाठ्यपुस्तकले भौतिक र सांस्कृतिक क्षेत्रलाई समेटेर निर्माण गरिएका छन् । वाक्य सम्बन्धी अभ्यासहरू मेरो नेपाली किताबमा रहेका तर सरल नेपाली श्रृङ्खलामा पर्याप्त र स्तरानुकूल नभएको देखाइएको छ । मेरो नेपाली किताबमा सबै भाषिक सिपहरू समेटिएको तर अर्कोमा सुनाइ र बोलाइ र बोलाइ सिपको उल्लेख नगरिएको पहिलो सामान्यतः पाठ्यक्रम अनुसार

देखिएको तर दोस्रो नदेखिएको, पहिलोको आकार उपयुक्त तर दोस्रोको केही भद्दा देखिएको र दुबै पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीको रूचि, क्षमता र स्तरअनुकूल नभएको कुरालाई निष्कर्षको रूपमा राखिएको छ ।

त्यस्तै सुवेदी, (२०६०) ले तयार पारेको 'कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन', पाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारहरूका आधारमा तुलना गरिएको छ । जसमा मेरो नेपाली किताब केही त्रुटिबाहेक पाठ्यपुस्तक अनुरूप नरहेको, तर सजिलो नेपाली माला पूर्ण रूपमा पाठ्यक्रम अनुरूप नरहेको मेरो नेपाली किताबमा लेखाइ सिपका तुलनामा सुनाइ, बोलाइ र पढाइ सम्बन्धी भाषिक सिपहरू ओभेलमा परेका तर सजिलो नेपाली मालामा चाहिँ सुनाइ र बोलाइ सिपका केही अभ्यास नै नभएको विषयवस्तुको सङ्गलनात्मक सरल र जटिलको क्रमलाई दुबैले महत्व नदिएको, भौगोलिक र सांस्कृतिक विविधतालाई खासै महत्व नदिएको, भाषिक व्याकरणसम्बन्धी वाक्यगठन सम्बन्धी त्रुटि दुबैमा रहेको, शब्दभण्डार र वाक्य संरचनाको दृष्टिले दुबै समान रहेका, मेरो नेपाली किताबको तुलनामा सजिलो नेपाली मालाको आवरण पृष्ठ, कागजको स्तर कलात्मक तथा राम्रो छपाइका दृष्टिले पनि राम्रो भएको उल्लेख गरिएको छ (पृ. ६८-६९) । यस बाहेक दुबै पाठ्यपुस्तकको बाँधाइ कमजोर, पाठ्यपुस्तक निर्माणमा विद्यार्थीको रूचि, उमेर र मनोवैज्ञानिक पक्षलाई सामान्यतः ध्यान दिएको जस्तो भए पनि पूर्णतः प्रयोग नभएको पाठहरूको सङ्गलन, अभ्यासहरूको अवस्था आकार आदिका दृष्टिले विद्यार्थीको स्वभाव, पारिवारिक अवस्थालाई पाठ्यपुस्तक निर्माणकर्ताहरूले ध्यान पुऱ्याउन नसकेको निष्कर्ष निकालिएको छ (पृ. ७०) ।

बराल, (२०६१) द्वारा 'कक्षा ७ को महेन्द्रमाला र हाम्रो नेपाली किताबको तुलनात्मक अध्ययन' नामक शोधपत्र मुख्यतः पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषणका आधारमा तुलना गरिएको छ । जस अनुसार महेन्द्रमाला भाषाका चारवटै सीप समेट्ने, सिर्जनात्मक क्षमता अभिवृद्धि गराउने, मनोरञ्जन दिने र विद्यार्थीलाई सक्रिय पार्ने खालका अभ्यासहरू छैनन् भने बालमनोविज्ञान, बाल रूचि, भाषिक प्रस्तुती वा शैलीका दृष्टिले हाम्रो नेपालीका पाठहरू सरल छन् । महेन्द्रमाला विद्यार्थीलाई प्रशस्त अभ्यास पाठको अन्त्यमा सिर्जनात्मक अभ्यास वातावरण छैन । त्यस्तै शब्दकोषको प्रयोग गर्ने तरिका महेन्द्रमालामा छैन (पृ. ४८) ।

ज्ञवली, (२०६२) ले 'कक्षा ३ को मेरो नेपाली किताब नयाँ नेपाली श्रृङ्खला र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन' नामक शोधपत्र तयार पारेको देखिन्छ। उक्त पाठ्यपुस्तकहरूमा रहेका सबल र दुर्बल पक्ष पहिल्याउने र पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यपुस्तक छ या छैन भनी पत्ता लगाउने उद्देश्य राखेर विभिन्न विषय विशेषज्ञद्वारा तयार पारिएका राम्रो पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने गुणका आधारमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी उक्त शोधपत्र तयार पारिएको छ। उक्त शोधपत्रमा प्रस्तुत गरिएको निष्कर्ष अनुसार मेरो नेपाली किताब र नयाँ नेपाली श्रृङ्खलामा घर-परिवार, छिमेकी, समुदाय सरसफाइ जस्ता विषयक्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुन नसकेको, सजिलो मालामा चाडपर्व र उत्सव जस्ता विषय क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुन नसकेको कुरा उल्लेख भएको छ (पृ. ५७)।

विद्यालयका सम्पूर्ण तहहरूको जग भनेको प्राथमिक तहको (प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम : २०६३)। जग बलियो भएपछि मात्र माथिल्लो तह पनि बलियो हुन्छ। त्यसैले प्रारम्भिक तहमा भाषा शिक्षण गर्दा शब्दहरूको छनौटमा विशेष ख्याल गर्नुपर्दछ। त्यसका लागि विद्यार्थीको स्तरमा पनि ध्यान दिनुपर्दछ। भाषिक विकासका लागि रूचिपूर्ण विधाहरूको उपयोग गर्नुपर्दछ। विधाहरूको पाठ्यक्रममा उचित वितरण गरिनुपर्दछ। त्यस्तै भाषिक सीपका अभ्यासहरू, पठनबोधका अभ्यासहरू, चित्र, भाषिक संरचनाशैली आदि पक्षहरूको संयोजनमा ध्यान दिनुपर्छ। यस बाहेक पाठ्यक्रमको उद्देश्य, विषय, क्षेत्र समय निर्धारण जस्ता पक्षबाट पाठ्यपुस्तक सिकारू अनुकूल बनाइनु पर्दछ (ढकाल २०६५ : १४८ र १५२)।

कोइराला (२०६५) द्वारा 'कक्षा दुईको सजिलो नेपाली माला, नयाँ नेपाली श्रृङ्खला र हाम्रो नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन' नामक शोधपत्र तयार पारेको देखिन्छ। उक्त शोधमा उल्लेखित पाठ्यपुस्तकहरूमा रहेका सबल र दुर्बल पक्ष पहिल्याउने र पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यपुस्तक छ या छैन भनी पत्ता लगाउनेमा उद्देश्य राखेर पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी उक्त शोधपत्र तयार पारिएको छ। नयाँ नेपाली श्रृङ्खला दुईमा दोस्रो पाठमा नै निबन्ध विधालाई वितरण गरिएको छ भने जीवनी जस्तो जटिल विधालाई पाठ ७ मा नै वितरण गरिएको छ। उक्त शोधपत्रको निष्कर्षमा तीनवटै भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रम अनुसार नमिलाइएको, छनौट र स्तरणमा ख्याल नगरिएको कठिन शब्दहरूको प्रयोग गरिएको, सिर्जनात्मक अभ्यासहरूको कम प्रयोग गरिएको, अभ्यासको वितरणमा तालमेल नमिलेको र समग्रमा उक्त पुस्तकहरू मध्ये उपयुक्त,

सिर्जनात्मक र रचनात्मक रूपमा सजिलो नेपाली माला दुई रहेको कुरा औल्याइएको छ (पृ. ५७) ।

घिमिरे, (२०६६) ले 'कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब र शुभारम्भ नेपाली लहर पाँच' बीच पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारहरूका आधारमा तुलना गरी निर्माण गरिएको शोधपत्रमा दुबै पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रम अनुरूप तयार भएपनि शब्द भण्डारका आधारमा पाँचसयवटा नयाँ शब्द सिकाउने भनी पाठ्यपुस्तकले गरेको अपेक्षालाई उपेक्षा गरेको, दुबै पाठ्यपुस्तकले सुनाइ, बोलाइ, पढाइ भन्दा लेखाइ सिपलाई जोड दिएको, दुबै पुस्तकमा बालमनोविज्ञानलाई बुझेर विषयवस्तुको चयन नगरिएको, मूल्यका दृष्टिले शुभारम्भ लहर केही महँगो भएको, शब्दकोश प्रयोग गर्ने तरिका हाम्रो नेपाली लहरमा नै उत्कृष्ट रहेको, भाषातत्वका आधारमा मेरो नेपाली किताब शुभारम्भ नेपाली लहरभन्दा राम्रो र पाठ्यक्रम अनुरूप भएको निष्कर्ष निकालिएको छ (पृ.६०, ६१, ६२) ।

घिमिरे, (२०७०) ले 'हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०५८) र नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७० को तुलनात्मक अध्ययन' गरी विषयवस्तु, विधा प्रस्तुती, भाषिक संरचना शैली र शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास र चित्रहरूको समेत अध्ययन गरी हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०५८) भन्दा नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७० सबल रहेको निष्कर्ष निकालेका छन् ।

वर्तमान समयमा निजीक्षेत्रबाट पाठ्यपुस्तक प्रकाशित गर्ने लहर चलेको प्रस्ट देख्न सकिन्छ । विभिन्न प्रकाशकबाट प्रकाशित पाठ्यपुस्तकको सुक्ष्म अध्ययन विश्लेषण गरी कमी-कमजोरीलाई सुर्धान आवश्यक सुझावहरू प्रस्तुत गरेर स्तरीय बनाउँदै लैजानु आवश्यक छ, पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यपुस्तक तयार हुने भएकाले पाठ्यक्रम निर्माताहरूले पाठ्यपुस्तक समयानुकूल संशोधन गरेर सिकारूको स्तर अनुकूल बनाउँदै लैजानु पर्छ र सोही अनुसार पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनु पर्छ । त्यसो भएमा मात्र पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेको उद्देश्य प्राप्त हुनसक्छ ।

माथि प्रस्तुत गरिएका सर्वेक्षण अनुसार कक्षा आठको हाम्रो नेपाली किताब (२०६१) र परीक्षणका रूपमा रहेको नेपाली किताब २०७० को तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण भएको पाइँदैन । तसर्थ यस शोधप्रस्तावमा कक्षा आठ उपयुक्त दुई भाषापाठ्यपुस्तकहरू निर्माण सिद्धान्त अनुरूप तयार भएका छन् कि छैनन् ? भाषिक सीप विकासमा कतिको सहयोगी रहेका छन् भनी अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

२.२ अध्ययनको उपादेयता :

यस अनुसन्धानमा पूर्वकार्यको समीक्षा अन्तर्गत यस पूर्व भएको अध्ययन अनुसन्धानहरूको अध्ययन गरी त्यसको मुख्य विषयवस्तुलाई उठान गर्नमा सहयोग पुगेको छ । तसर्थ, यो अनुसन्धान समेत भावी दिनमा सरोकारवालाहरूका लागि उपयोगी सिद्ध हुने विश्वास लिइएको छ । वास्तवमा पूर्वकार्यका उपयोगिताहरू असीमित छन् र ती मध्ये अनुसन्धानकर्ताहरूले विभिन्न समयमा गरेका अनुसन्धानहरूको उपयोग र आगामी दिनमा नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकलाई थप सबल र सक्षम बनाउन यो अनुसन्धान समेत कोशेदुङ्गा सावित हुने कुरामा दुईमत छैन ।

भाषा पाठ्यपुस्तकहरूको सिङ्गो अध्ययन पाठ्यक्रम अनुरूपता र पाठ्यसामग्रीहरूको तुलनात्मक अध्ययन सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान केही मात्रामा भएका छन् । अकिकारी (२०४४) द्वारा त्रि.वि. शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (सेरिड) का लागि गरिएको अध्ययनमा 'शिक्षालाई जीवनोपयोगी बनाउने कारक तत्वहरूको प्रा.वि. तहका पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकहरूको विश्लेषण' बाट भाषाबोध तथा अभिव्यक्तिको अपेक्षाहरू समेटेको तर पाठ्यवस्तुको निर्धारण गर्दा अलमलमा परेका निष्कर्ष, निकालिनाले उक्त तहका पाठ्यपुस्तकहरूलाई थप सक्षम र सबल बनाउने उपयोगी सिद्ध भएको छ । त्यस्तै गौतम (०५७) द्वारा तयार पारेको मेरो नेपाली ५ र सजिलो नेपाली ५ को तुलनात्मक अध्ययनमा उक्त दुई पुस्तकहरूमा प्रयुक्त विधा, शब्दभण्डार, भाषाशैली अभ्यास र बनोट आदि विविध आधारमा तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गरी मेरो नेपाली भन्दा सजिलो नेपाली ५ उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकाली पाठ्यपुस्तक निर्माणमा गुणस्तरीय र उपयुक्त बनाउने कुरामा सहयोग मिलेको छ ।

यसरी अन्य अनुसन्धानकर्ताहरूमा पौडेल (०५५) ले गरेको शोधअध्ययनमा 'कक्षा ६ को अनिवार्य नेपाली र एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीका बीच तुलनात्मक अध्ययन' विश्लेषण गरिएको छ । उक्त अध्ययन विश्लेषणमा निष्कर्षको रूपमा पा.वि.केन्द्रद्वारा प्रकाशित हाम्रो नेपाली ६ आन्तरिक र बाह्य दुवै आधारमा केही उपयुक्त रहेको भनिएको आधारले नेपाल सरकार तथा पा.वि.के. लाई थप आत्मबल र हौसला मिलेको छ । नीजि क्षेत्रबाट यसरी च्याउ उम्रेभै पाठ्यपुस्तकहरू प्रकाशन भैरहेको वर्तमान परिप्रेक्षमा यसले सरकारी तवरबाट प्रकाशन भएका पुस्तकहरू उपयुक्त छन् भन्ने कुरालाई प्रभावित गरिदिएको छ । त्यस्तै सुबेदी (०६०) ले तयार पारेको कक्षा ५ को मेरो नेपाली

किताब र सजिलो नेपाली माला ५ को तुलना गरिएकोले विद्यार्थीको रूचि, चाहना, स्तर, स्वभाव एवम् पारिवारिक अवस्थालाई समेत ध्यान पुऱ्याई पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न सम्बन्धित निकायलाई सजग तुल्याएकोले उपयोग सिद्ध हुन्छ ।

विभिन्न समयमा विभिन्न संघ-संस्था, व्यक्ति र सरकोकारवालहरूले स्तरीय पाठ्यक्रम अनुरूप तथा समयसापेक्ष बनाउन थप मद्दत गर्दै आएकोमा यस अध्ययनले समेत पक्कै सहयोग पुऱ्याउँछ । यस अनुसन्धानमा 'कक्षा आठको हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६१) र नेपाली पाठ्यपुस्तक (०७०)' को आन्तरिक र बाह्य आधारमा तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गरी सबल र दुर्बल पक्ष पहिल्याउन पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसमा गरिएको अध्ययन विश्लेषणले भावी दिनमा सरोकारवालाहरूलाई उक्त तह र कक्षाको विद्यार्थीहरूको रूचि, चाहना, स्तर अनुरूपको बनाउन उपयोगि हुने विश्वास गर्दछु । यसका प्रमुख उपयोगिताहरू यसप्रकार छन् :

- क) शीर्षकचयन गर्न, अनुसन्धानलाई विश्वसनीय बनाउन, समस्यालाई राम्ररी बुझ्न विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ ।
- ख) अनुसन्धानका उद्देश्यहरू निर्माण गर्न, अनुसन्धान पद्धति निक्यौल गर्न, प्राक्कल्पना निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ ।
- ग) सम्बन्धित विषयको गहिरो ज्ञान गर्न, उपयुक्त र वैद्य बनाउँछ ।
- घ) यसले अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक बनाउन, नवीन धारणा पहिल्याउनका लागि साथै नयाँ सिद्धान्तको खोजी गर्न सहयोग पुग्नेछ ।
- ङ) यसले उपयुक्त र अनुकूल उपकरणको खोजी गर्न, अनुसन्धान ढाँचा निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ ।
- च) पहिले भएका अध्ययनहरूको विश्लेषण गर्न र भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धान क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन मद्दत गर्नेछ ।

२.३ सैद्धान्तिक वा अवधाराणात्मक ढाँचा :

पाठ्यक्रमद्वारा अपेक्षित उद्देश्य प्राप्तिका लागि तयार पारिएको साधन नै पाठ्यपुस्तक हो । भाषा पाठ्यक्रमको मूल मर्मलाई आत्मसाथ गरी तयार पारिएको पाठ्यपुस्तकका रूपमा भाषा पाठ्यपुस्तकलाई चिनाउन सकिन्छ । यो भाषाशिक्षा सिकाइको महत्वपूर्ण तथा आधिकारिक सामग्री पनि हो । यसमा भाषा पाठ्यक्रमको अपेक्षा अनुरूपका भाषिक पाठ्यांशहरूलाई विद्यार्थीको स्तर, अनुभव र सिकाइको सैद्धान्तिक दस्तावेज हो भने

भाषा पाठ्यपुस्तक भाषा पाठ्यक्रमका सैद्धान्तिक कुराहरूलाई व्यावहारिक कार्यकलाप एवम् प्रक्रियामा ढालेर अपेक्षित उद्देश्य पूर्ति गर्न सहयोग गर्ने आधिकारिक एवम् भरपर्दो सामग्री हो । वास्तवमा यसको लोकप्रियतालाई मध्यनजर गरी यसलाई “मुद्रित शिक्षक” समेत भन्ने गरिन्छ (अधिकारी र शर्मा, २०६५ : २४०) । भाषा पाठ्यपुस्तक भाषिक ज्ञान, सिप र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको हुन्छ । विद्यार्थीहरूको मानसिक एवम् शैक्षिक अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै विविध विषयवस्तुका माध्यमबाट भाषिक सिप एवम् व्यवहारमा दक्ष बनाउने भएकोले भाषा पाठ्यपुस्तक कोशेदुङ्गा सावित हुने देखिन्छ ।

हाम्रो जस्तो गरिब देशमा विद्यालयस्तरसम्म हुने अधिकांश कार्यकलापहरू भाषा पाठ्यपुस्तकमा नै निर्भर रहने प्राय निश्चित छ । फेरी तालिम अप्राप्त शिक्षक एवम् दक्ष जनशक्तिको अभावका साथै पर्याप्त शिक्षण सामग्रीको अभावमा भाषाशिक्षण परिक्षणको मूल अभिष्ट पुरा गर्ने दायित्व भाषापाठ्यपुस्तकले बहन गर्नु पर्ने देखिन्छ । त्यसैले भाषा पाठ्यपुस्तकलाई लिखित रूपमा रहेको भाषा शिक्षक अथवा भाषा पाठ्यक्रमकै पूरक विकल्पकारूपमा पनि अर्थ्याउन सकिन्छ ।

भाषा पाठ्यपुस्तककै बारेमा दिइएका परिभाषाहरू त्यति छैनन् । त्यसैले नेपाली भाषा सहित्य शिक्षण पाठ्यपुस्तकमा दिइएका परिभाषाहरूबाटै भाषा पाठ्यपुस्तकका परिभाषाहरू खोज्नुपर्ने हुन्छ । उक्त पुस्तकमा उल्लेख भएका पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी केही परिभाषाहरू तल उल्लेख गरिएका छन् ।

इन्साइक्लोपेडिया (अमेरिका) का अनुसार ‘पाठ्यपुस्तक भनेको त्यस्तो पुस्तक हो जसमा सिकाइका उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्रायः सरलीकृत ढङ्गले विभिन्न ज्ञान क्षेत्रको प्रस्तुती दिइएको हुन्छ । पाठ्यपुस्तक एउटा महत्वपूर्ण शिक्षण सामग्री हो किनभने यसमा के पढाउने भन्ने कुराको निश्चितता मात्र नभएर कसरी पढाउने भन्ने कुराको पनि सुझ दिइएको हुन्छ । हुन त टेलिभिजन तथा अन्य नवीन सञ्चार माध्यमहरूबाट छापिएका सञ्चार माध्यमहरूलाई प्रतिस्पर्धामा पछाडि पारिएका छन तापनि विद्यालय तथा महाविद्यालयहरूका लागि पाठ्यपुस्तकहरूलाई नै महत्वपूर्ण स्रोत मानिन्छ’ (शर्मा र पौडेल, २०६० : ३४०)

गुड (१९५९ : ५६७-५६८) का अनुसार ‘पाठ्यपुस्तक भनेको कुनै निश्चित तहमा खास विषयको निर्धारित पाठ्यांशका लागि व्यवस्थित ढङ्गले तयार पारिएको अध्ययन स्रोत सामग्री हो’ (शर्मा र पौडेल, २०६०, ३४०) ।

‘पाठ्यपुस्तक भनेको पुस्तकको एक विशिष्ट प्रकार हो । कहिले उसले नवीनज्ञान पनि दिन सक्छ तर त्यो त्यसको मुख्य कार्य होइन, यसको प्रमुख कार्य त निर्धारित गरिएका क्षेत्रमा सम्बन्धित विद्यार्थीहरूलाई क्रमबद्ध ज्ञान उपलब्ध गराउनु हो’ हिल्टन (१९६९-१४७०) । तनेजा (१९७३) का अनुसार ‘पाठ्यपुस्तक भनेको शिक्षण सामग्रीहरूको एक प्रकार हो, जसले शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका लागि साधनको काम गर्दछ । यो विद्यालय, महाविद्यालय, विश्वविद्यालय र घरमा पनि व्यापक रूपले प्रयोग हुने सर्वमान्य ढङ्गको शिक्षण हो’ (मा.शिक्षा शिक्षण ९ र १० : २०६९ : २) । कुनै विषयका सिद्धान्तहरूमा शिक्षण प्रदान गर्ने खासगरी आंशिक वा पूर्ण पाठ्यांशमा आधारित पुस्तक नै पाठ्यपुस्तक हो” वेब्स्टर्स न्यू वर्ल्ड डिक्सनरी (१९७२ : १४७२) । “विद्यालय एवम् विद्यापीठहरूमा विद्यार्थीहरूलाई औपचारिक ढङ्गले पढाउने पुस्तक नै पाठ्यपुस्तक हो” । बृहत्त नेपाली शब्दकोष (२०५२ : ८१०) ।

माथि उल्लेखित पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी परिभाषा र सामग्रीका आधारमा भाषा पाठ्यपुस्तकको परिभाषालाई पनि टुङ्गो गर्न सकिन्छ तसर्थ कुनै पनि कक्षा, तह वा समूहका विद्यार्थी वर्गमा भाषिक सिप विकास गर्ने उद्देश्य राखी शिक्षण गर्न तयार पारिएको पाठ्यक्रमको सीमाभित्र रही निर्धारित भाषिक विषयवस्तुलाई विद्यार्थी अनुकूलका पाठ्यांशमा ढालेर क्रमबद्ध एवम् व्यवस्थित ढङ्गले छनौट एवम् स्तरण गरी तयार पारिएको शिक्षण सामग्री नै भाषा पाठ्यपुस्तक हो । यसको सहयोगले शिक्षकले शिक्षण कार्यकलाप सञ्चालन गर्नुका साथै विद्यार्थी पनि भाषिक अभ्यासमा सामेल हुने गर्दछन् ।

२.३.१ भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषणका आधारहरू

२.३.२ विषय प्रवेश :

भाषा पाठ्यपुस्तकलाई अन्तरिक वा शैक्षिक/प्राज्ञिक र बाह्य वा भौतिक दुई आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ । अन्तरिक आधार अन्तर्गत विषयवस्तु विधा तथा प्रस्तुती, भाषिक संरचना शैली र शब्दभण्डार, वाक्यतत्व, नमुना अभ्यास चित्र तथा भूमिका निर्देशन आदि पर्दछन् । बाह्य आधार अन्तर्गत पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठ, आकार, छपाइ, बाँधाइ, कागजको स्तर, मूल्य आदि पर्दछन् । यिनीहरूको चर्चा निम्न बमोजिम तल गरिने छ क) विषयवस्तु वा पाठ्यवस्तु :

भाषा पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तु केन्द्रीय रूपमा रहेको हुन्छ । यसलाई कक्षा क्रियाकलापका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रममा निर्धारित उद्देश्यहरू हासिल गर्ने

काममा प्रयोग गरिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा विषयवस्तुको छनौट गर्दा पाठ्यक्रम, विषयगत विविधता, विद्यार्थीको स्तर, उमेर एवम् पूर्व अनुभवलाई समेत ख्याल गर्नुपर्दछ । विषयवस्तु बालबालिकाहरूको मानसिक क्षमता एवम् अनुभव क्षेत्र भित्रको हुनुपर्दछ । यसले नैतिक, चारित्रिक मूल्य मान्यतालाई आत्मसात गर्नुपर्दछ । देशभक्ति, भातृत्व, लैङ्गिक समानता, श्रमप्रतिको आस्था समेट्नु पर्दछ । त्यसैगरी भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट विषयवस्तु रूचिपूर्ण, सूचनामूलक, प्रयोगात्मक, सिपमूलक एवम् व्यावहारिक हुनुपर्दछ ।

ख) विधा वा प्रस्तुति :

भाषापाठ्यपुस्तकमा विधागत विविधता हुनुपर्दछ साथै विधाहरूको आपसी सम्बन्धलाई पनि ख्याल गर्नुपर्दछ । भाषिक सीपको अभ्यासका लागि विधागत विविधता र तिनको प्रस्तुती महत्वपूर्ण ठानिन्छ । साहित्यिक र साहित्येत्तर दुबै क्षेत्रका विषयवस्तुलाई विधागत रूपमा बाँधी शिक्षण सिकाइमा रोचकता र नवीनता ल्याउनु बाञ्छनीय ठहर्दछ । तसर्थ उक्त शोधमा विधा अन्तर्गत प्रबन्ध, निबन्ध विधा, कथा, जीवनी, चिठी, रूपक, कविता र व्याकरण समेतको अध्ययन विश्लेषण गरिनेछ ।

ग) भाषिक संरचना, शैली र शब्दभण्डार :

कुनै पनि भाषिक संरचनाको स्तर त्यसमा प्रयुक्त शब्दहरूको सरलता र जटिलतामा निर्भर गर्दछ । अत्याधिक सर्वनाम र संयोगकहरूले भाषालाई जटिल बनाउँदछ । त्यसैगरी असामापिका क्रियाहरूको प्रयोग गरी बनाइएका जटिल एवम् सघन वाक्यहरूले भाषालाई दुर्बोध्य बनाउँछन् । यसका साथै आलङ्कारिक एवम् प्रतिकात्मक शैलीको ज्यादा उपयोगले पनि भाषिक सरलता ह्रास ल्याउने गर्दछ । यस्तो किसिमको शैली उच्च तहका लागि उपयुक्त भएतापनि तल्ला तहका लागि भने त्याज्य नै मानिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकको भाषा विद्यार्थीको स्तर एवम् क्षमता अनुरूप सरल, व्यावहारिक तथा रूचिपूर्ण हुनु पर्दछ । प्रारम्भिक तहका सुरूका कक्षाहरूमा बढीमा ४/४ वटा शब्दद्वारा संरचित वाक्य संरचना र पढिल्ला तहका कक्षाहरूमा आइपुग्दा १०/१२ ओटा शब्दहरूले बनेका वाक्य संरचना भएको भाषा प्रयोग गर्नु उचित हुन्छ । प्रारम्भिक तहको उकालो लागेपछि क्रमश नजादिँदो तवरले जटिल संरचना र शैलीको उपयोग गर्दै लैजानु उपयुक्त हुन्छ । विधागत विविधता, विशिष्टता तथा शैलिकत विविधता सिकाउने आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी भाषालाई क्रमश स्तरीकृत गर्दै लैजानु पर्दछ (शर्मा र पौडेल, २०६० : २८९) ।

शब्दभण्डार भाषिक सीप विकासको महत्वपूर्ण पक्ष हो । भाषिक बोध एवम् अभिव्यक्तिगत क्षमताको अभिवृद्धि गर्न शब्दभण्डार क्षमताको वृद्धि गर्नु पूर्णावश्यक शर्त पनि हो । विद्यार्थीको स्तर, क्षमता एवम् तह अनुरूपका शब्द भण्डारलाई नियन्त्रित रूपमा राख्नु पर्दछ । पूर्व अनुभवसँग सम्बन्धित शब्दभण्डारका साथमा थोरै कठिन शब्दहरूको संयोजन गरी पाठ तयार गर्नुपर्दछ । प्राथमिक तहका कक्षाहरूमा हरेक पाठशीर्षकमा १०/१२ भदा बढी कठिन शब्द हुनु हुँदैन । भाषा पाठ्यपुस्तकमा ८०% सजिला र २०% नयाँ शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्दछ । विषयवस्तुको प्रकृति अनुरूप शब्द प्रयोगमा विविधता हुनुपर्दछ । फेरि जतिजति नयाँ शब्दहरू थपिँदै लगिन्छ, त्यति-त्यति नै तिनको सान्दर्भिक पुनरावृत्ति र प्रयोग अभ्यास पनि बढाउँदै लैजानुपर्दछ । सुरू-सुरूमा आधाभूत शब्द र पछि स्तर वृद्धिसँगै संरचनात्मक शब्दहरूको प्रयोग गर्दै जानुपर्दछ । स्तर वृद्धि हुँदै जाँदा तत्सम् तद्भव शब्द र लोकोक्ति एवम् उखानटुक्काको प्रयोग गरेतापनि तल्ला कक्षामा त्यसको प्रयोग त्याज्य ठहर्दछ । कुनै पाठमा अत्याधिक नयाँ शब्द थप्ने र कुनै पाठमा एउटा पनि नयाँ शब्द नथप्ने गर्नु हुँदैन ।

घ) नमुना अभ्यास :

भाषिक सीप विकासमा नमुना अभ्यासको महत्वपूर्ण स्थान हुन्छ । पर्याप्त अभ्यासहरू नसमेटिएको भाषापाठ्यपुस्तक भाषिक सीप विकासका दृष्टिले उपयुक्त मानिँदैन । भाषाको प्रकार्यात्मक र सबल हुने हुनाले त्यसको उपयुक्तता नमुना पाठ्यपुस्तकले निर्देश गर्न सक्नुपर्दछ । विधागत विविधता अनुरूप भाषा प्रयोगका विशिष्ट क्षेत्रहरूमा विद्यार्थीहरूलाई सामेल गराउन भाषिक अभ्यास महत्वपूर्ण हुन्छ । शैलीगत विविधता एवम् सान्दर्भिक उपयुक्तता अनुरूपको भाषिक सीप विकासको निमित्त नमुना अभ्यास महत्वपूर्ण हुने देखिन्छ ।

अभ्यासको छनौट गर्दा विद्यार्थीको स्तर, रूचि एवम् सिकाइ सिद्धान्तलाई पनि ध्यान दिनुपर्दछ । सरलदेखि जटिलताको क्रममा अभ्यास स्तरीकृत हुनुपर्दछ । समग्रमा भन्नुपर्दा भाषा पाठ्यपुस्तकमा नमुना अभ्यास विविधतापूर्ण सीपपरक, रूचिपूर्ण, सिर्जनात्मक एवम् व्यावहारिक हुनुपर्दछ ।

ड) चित्र

भाषापाठ्यपुस्तकमा पनि अन्य पाठ्यपुस्तकहरूमा जस्तै चित्रको प्रयोग उपयुक्त मानिन्छ । हजारौँ शब्दले भन्न नसकिने कुरा एउटा सानो चित्रले व्यक्त गर्ने भएकाले

चित्रको प्रयोग उपयोग देखिन्छ । शिक्षण सिकाइमा चित्रको प्रयोगले पाठ्यपुस्तक रूचिपूर्ण, मनोरञ्जक र आकर्षक हुनाका साथै सानो चित्रले धेरै गहन अर्थ विद्यार्थी समक्ष पुऱ्याउँछ । तल्ला तहमा चित्रहरू रङ्गिन हुनाका साथै आकारगत हिसाबले पनि ठूला हुनुपर्दछ । माथिल्ला कक्षामा गएपछि भने क्रमश स-साना र श्यामश्वेत चित्र प्रयोग गर्नुपर्दछ । यी कुराहरूलाई समेत उक्त शोधमा अनुसन्धान गरिनेछ ।

च) भूमिका निर्देशन :

भाषापाठ्यपुस्तकमा ठाउँ ठाउँमा सम्बन्धित पक्षलाई शैक्षणिक निर्देशन दिएको हुनुपर्दछ । यस्तो निर्देशन भूमिका, वक्तव्य, अभिभावक वा शिक्षकलाई अनुरोध प्रकाशकीय आदिका नामबाट दिइन्छ । यसैका आधारमा निर्दिष्ट पाठ कसरी वा कुन उद्देश्यले शिक्षण गर्नुपर्दछ भनेर थाहा पाउन सकिन्छ । यस्तो निर्देशन भाषा शिक्षणलाई सघाउ पुऱ्याउने किसिमको तथा व्यावहारिक हुनुपर्दछ ।

२.३.४ वाच्य तथा भौतिक पक्ष :

क) आवरण पृष्ठ :

आवरण पृष्ठ पाठ्यपुस्तकको बाहिरी आवरण हो । यसले पाठ्यपुस्तकभित्र रहेका सामग्रीहरूलाई सुरक्षित राख्ने काम गर्छ । तसर्थ पाठ्यपुस्तकलाई सुरक्षित गराउने भएकोले यो बलियो, दरो र बाक्लो हुनुका साथै आकर्षक चित्र र रङ्गको संयोजन गरी चिप्लो/चिल्लो स्तरीय कागजको दुबै तर्फ (मुखावरण पृष्ठ र अन्त्यावरण पृष्ठ) मा प्रयोग गरेको हुन्छ । मुखावरण पृष्ठमा विद्यार्थीहरूलाई पढाइप्रति अभिप्रेरित गराउने शैक्षिक उद्देश्य भल्काउने खालका चित्रको रङ्ग नउड्ने खालको हुनुपर्दछ । आवरण पृष्ठलाई प्लाष्टिक लेमिनेशन गर्न अभ राम्रो हुन्छ । मुखावरण पृष्ठमा छापिएका अक्षरहरू टाढाबाट पनि सजिलैसँग पढ्न सकिने खालको हुनुपर्दछ । त्यसमा लेखिएको पुस्तकको शीर्षक (नाम) छोटो र छरितो हुनु उपयुक्त हुन्छ । अन्त्यावरण पृष्ठमा देशभक्ति, नैतिकता, इश्वरीय आस्था र सिर्जनात्मकता उत्पन्न गर्ने खालका कक्षा सुहाउँदा गीत वा कक्षागान हुनु राम्रो हुन्छ (शिक्षा, २०६०:७३) ।

ख) आकार :

भाषा पाठ्यपुस्तकको आकार विद्यार्थीको स्तर सुहाउँदो हुनुपर्दछ । विद्यार्थीहरूलाई बोक्न सजिलो हुने किसिमले भाषा पाठ्यपुस्तकको आकार छनौट गर्नुपर्दछ । एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजान भोलामा सजिलो किसिमले राख्न सकिने हुनुपर्दछ । प्राथमिक तहका

लागि १६" लम्बाइ १२" चौडाइ र त्यसभन्दा माथि १३"/१४" लम्बाइ र १०" चौडाइ आकार भएका पाठ्यपुस्तक व्यावहारिक हुन्छन् (शर्मा र पौडेल २०६० : ३७०) ।

ग) छपाइ :

छपाइ अन्तर्गत पाठशीर्षक, उपशीर्षक, पाठको मुख्यभाग, अभ्यास तथा चित्रहरूमा रङ्ग वा मसीको वितरणको मात्रा आदि पर्दछन् । कुनै पनि शब्द, पदावली वा वाक्यलाई प्रभावपरक चिनारीका लागि पनि गाढा, चहक रेखाङ्कित गरेर तथा अन्य कुनै विकल्प अपनाएर अन्य भन्दा छुट्टै बनाउनु पर्दछ । शीर्षक, उपशीर्षक, सङ्केत आदिलाई गाढा चहक दिएर छान्नु पर्दछ । मसी फुल्ने र तत्कालै उड्ने किसिमको प्रयोग गर्नु हुदैन । त्यसैगरी कागजको दुबै छेउमा उपयुक्त ठाउँ छोडाइ हुनुपर्दछ । वर्णविन्यास शुद्ध र व्याकरणात्मक शुद्धिमा विल्कुलै त्रुटि गरिनु हुदैन ।

घ) बाँधाई :

भाषा पाठ्यपुस्तकको बाँधाइ बलियो र मजबुत हुनुपर्दछ । कागजलाई बलियो धागोले सिएर, बलियो स्टेपलर पिन प्रयोग गरेर, गम वा फेविकलले बलियो गरी टाँसेर निःशुल्क उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाए धेरै राम्रो हुन्छ । निःशुल्क वितरण गर्न नसके सर्वसाधारण अभिभावकको क्रयशक्ति र राष्ट्रिय दायित्व समेतलाई विचार गरेर न्यूनतम मूल्यमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउन प्रयास गर्नुपर्दछ ।

भाषा पाठ्यपुस्तकहरू सबै ठाउँमा सहजै प्राप्त हुनुपर्दछ । समय समयमा नै सबै ठाउँमा पाठ्यपुस्तकहरू पुऱ्याउन ढिला भएमा शिक्षणमा अप्ठ्यारो पर्ने हुन्छ । यसको वितरणको जिम्मा पाएको साभ्ना प्रकाशनले शैक्षिक सत्र सुरु हुन अगावै पाठ्यपुस्तकहरू सम्बन्धित क्षेत्रमा पुऱ्याइ सक्नु पर्ने जिम्मेवारी र कर्तव्यलाई विद्यार्थीको भविष्य सम्भेर पूरा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

२.४ भाषापाठ्यपुस्तक र अन्य पाठ्यपुस्तकमा फरक

भाषाशिक्षणका लागि उपयोग गरिने पाठ्यपुस्तकलाई भाषापाठ्यपुस्तक भनिन्छ भने अन्य विषय शिक्षणका लागि उपयोग गरिने पाठ्यपुस्तकलाई अन्य विषयका पाठ्यपुस्तक हुन । तिनमा भिन्नता पाइन्छ । ती भिन्नताहरूलाई स्पष्ट पार्न सकिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६० : ३४३)

तालिका नं. १

भाषा पाठ्यपुस्तक र अन्य पाठ्यपुस्तकबीच फरक

क्र.सं.	भाषापाठ्यपुस्तक	क्र.सं.	अन्य विषयका पाठ्यपुस्तक
१	भाषा साधन र साध्य दुबै हो ।	१	भाषा साधन र विषयवस्तु साध्य ।
२	विविध विषयक्षेत्रमा प्रयुक्त हुने भाषिक सीप र समयको विकास गराउनु ।	२	सम्बन्धित क्षेत्रको वैषयिक ज्ञान गराउनु ।
३	वैषयिक सतहीपन र भाषिक सीपपरकतामा केन्द्रित ।	३	वैषयिक तथ्यपरकता र बोझले ग्रस्त ।
४	बहुविधात्मक विशेषता ।	४	एक विधात्मक विशेषता ।
५	वस्तुपरक, भावनात्मक, आत्मपरक तथा आलङ्कारिक शैली ।	५	वस्तुपरक अभिशात्मक शैली ।
६	विविध विषयक्षेत्रको व्यापकता	६	सम्बन्धित विषयक्षेत्रको एकात्मकता ।
७	साहित्यिक र साहित्येतर दुबै अभिव्यक्ति ।	७	साहित्येतर भाषिक अभिव्यक्ति ।
८	पाठ प्रस्तुतीमा विविधता	८	पाठ प्रस्तुतीमा एकरूपता
९	अभ्यासात्मक असीमितता र बहुलता ।	९	अभ्यासात्मक सीमितता र एकता ।
१०	वैषयिक पहिचानात्मकता, तार्किकता, प्रयोगात्मकता साथै भाषिक सीपपरक, सृजनात्मकता, उत्पादनात्मकता, भिन्नात्मक र मौलिकता ।	१०	वैषयिक पहिचानात्मकता र केही हदसम्म तार्किकता र प्रयोगात्मकता ।
११	भाषातत्व एवम् व्याकरणात्मक अभ्यासको अपरिहार्यता ।	११	भाषातत्व एवम् व्याकरणात्मक अभ्यासको शुन्यता ।
१२	प्रत्यक्षरूपमा विविध विषयक्षेत्रका सामान्य एवम् प्राविधिक शब्दभण्डार तथा संरचनामा जोड ।	१२	गौण रूपमा सम्बन्धित विषयक्षेत्रको शब्दभण्डार र संरचनामा जोड ।

स्रोत : आधारभूत पाठ्यक्रम

अध्याय तिन

विधि तथा अध्ययनको प्रक्रिया

यस अनुसन्धानका लागि खासगरी पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरिने छ । निर्दिष्ट पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने भएकोले यसमा तुलनात्मक र ग्रन्थ विश्लेषण विधिको प्रयोग गरी उक्त पाठ्यपुस्तकहरूको अध्ययनमा तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत साधनको उपयोगका साथै तथ्याङ्क विश्लेषणमा माथि उल्लेखित विधिहरूको प्रयोग गरी अनुसन्धानमा हरसम्भव सक्षिप्तता र वस्तुगतता अपनाइएको छ ।

३.१ अध्ययनको ढाँचा :

यस अध्ययन कार्यका लागि विस्तृत योजना बनाइएको छ । उक्त योजनाले यो अनुसन्धानलाई पूर्ण र सफल बनाउने अपेक्षा लिएको छ । अध्ययन ढाँचाका सम्बन्धमा सि.आर. कोठारी (सन् १९८५) ले अनुसन्धान विधि नामक कृतिमा दशवटा प्रश्नहरूको उत्तर खोज्दै अध्ययन ढाँचा निर्धारण गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् (पृ ३९) ।

क) अध्ययनको शीर्षक, उद्देश्यहरू, परिसीमा, तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत, (प्राथमिक र द्वितीयक) साधन, अध्ययन विश्लेषण विधिमा पुस्तकालयीय विधिका साथमा तुलनात्मक विधिमा पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक र बाह्य गुणका आधारमा तुलना गरिएको छ ।

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत :

अनुसन्धानलाई वैध, प्रामाणिक र विश्वसनीय बनाउन तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नुपर्ने हुन्छ र यसको विशेष भूमिका हुन्छ । यस्ता सामग्रीका प्रकार तथा सामग्री प्राप्त गर्ने स्रोतहरूका बारेमा सम्यक ज्ञानको उपयोग गरिएको छ र मूलतः सामग्री सङ्कलनका स्रोतहरू प्राथमिक प्राथमिक स्रोत र द्वितीयक स्रोतको प्रयोग गरिएको छ ।

प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत शोधसँग सम्बन्धित उपयोग गरी शोधलाई यथार्थको नजिक पुर्याउने प्रयत्न गरिनेछ । त्यस्तै द्वितीयक स्रोतको रूपमा तुलना गरिएका पुस्तकहरू र अन्य सन्दर्भ र सहयोगी पुस्तकहरू, शब्दकोश, समाचारपत्र, जर्नलहरू, अध्ययन आदि प्रमुख द्वितीयक स्रोतहरू सङ्कलन गरी अध्ययन गरेर यो अनुसन्धानलाई बढी विश्वसनीय र वस्तुनिष्ठ बनाउने जमर्को गरिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन :

अनुसन्धानलाई विशिष्ट, मापनीय, उपयोगी, आधुनिक र वैज्ञानिक खालको नबनाइकन अनुसन्धानकर्ता गन्तव्यसम्म पुग्न सक्दैन तसर्थ उक्त कुराहरू पूरा गर्न विभिन्न तथ्याङ्कहरूको आवश्यकतालाई महसुस गरी निम्न सङ्कलनका साधनहरू उपयोगमा ल्याइएको छ ।

क) प्राचिन अभिलेख

प्राचिन अभिलेख अध्ययन अनुसन्धानमा महत्वपूर्ण साधनका रूपमा लिन सकिन्छ । उक्त कृतिहरूको अध्ययन गरी सकेसम्म अनुसन्धानलाई वस्तुनिष्ट बनाइएको छ ।

ख) अन्तवार्ता

यस अध्ययनको शीर्षकसँग सार्थक हुने गरी विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थीसँग सम्बन्धित पुस्तकका सम्बन्धमा विभिन्न प्रश्नहरू सोधी सोही अनुसार अनुसन्धानमा उक्त पुस्तकका सम्बन्धमा नजिकबाट विश्लेषण गरिने छ । उक्त प्रश्नहरू परिशिष्टमा देखाइएको छ ।

ग) प्रश्नावली

कक्षा ८ को नेपाली विषयको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक सम्बन्धमा विद्यालयका प्र.अ., विषय शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकहरूलाई प्रश्नावली तयार पारी सोधिएको छ ।

घ) पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक

अनुसन्धानकर्ताले अनुसन्धानलाई वस्तुनिष्ट बनाउन उक्त तहको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक दुबैको अध्ययन गरी यो अनुसन्धान तयार पारिएको छ । त्यस्तै अन्य संस्थाहरूबाट प्रकाशित पुस्तकहरूमा भएका चिन्तन, मनन र तथ्याङ्कले अनुसन्धानलाई उपयोगी वस्तुपरक र गहन बनाउने छन् ।

ङ) समाचार पत्र र जर्नलहरू

समाचारपत्र र जर्नलहरूबाट सूचना तथ्याङ्क, विचारहरू, विभिन्न संघ-संस्था एवम् सरकारी निकायबाट समय-समयमा भाषापाठ्यपुस्तकसँग सम्बन्धित हुने भएकाले तिनीहरूको समेत अध्ययन गरिएको छ ।

च) अध्ययन प्रतिवेदन

विभिन्न समयमा समस्याहरूको निराकरणका लागि उपयुक्त नीति निर्माण तथा योजना तर्जुमाका लागि आयोगहरू गठन गरी प्रशस्त श्रम र शक्ति खर्च गरेर तयार पारेका प्रतिवेदनको समेत यसमा सहयोग लिइएको छ ।

छ) अनुसन्धान तथा अनुसन्धान सार

यो भन्दा पहिले भएका अनुसन्धानहरूको समेत अध्ययन गरी अनुसन्धानकर्ताले आधार लिइएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि

अनुसन्धानलाई विश्वसनीय तथा वस्तुनिष्ठ बनाउनका निम्ति तथ्याङ्क सङ्कलन गरी उक्त तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणमा आवश्यक पर्ने विभिन्न भाषिक चलहरूको समानता तथा असमानता छुट्याउन र निष्कर्ष निकाल्न सहयोग मिल्दछ । विधिहरूको प्रयोगमा अनुसन्धानकर्ता सचेत भएको छ । अनुसन्धानलाई एकपक्षीय नबनाउन हरसम्भव प्रयास गरिएको छ । तसर्थ यस अनुसन्धानमा तुलनात्मक पुस्तकालय ग्रन्थ विश्लेषण विधिको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि

यस अनुसन्धानमा तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्न तुलना, पुस्तकालय र ग्रन्थ विश्लेषण विधिका साथमा दुबै पाठ्यपुस्तकका प्रयुक्त आन्तरिक र वाह्य आधारमा तुलनात्मक विश्लेषण विधिको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार

व्याख्या विश्लेषण

४.१ प्राप्ति :

- क) कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली किताब (०६९) र नेपाली २०७० को आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा अध्ययन गर्दा दुबै भाषापाठ्यपुस्तकमा धेरै समानता रहे पनि नेपाली किताब (०७०) मा धेरै सुधार भएको देखिन्छ ।
- ख) उल्लेखित पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गर्दा हाम्रो नेपाली किताब (०६९) भन्दा नेपाली किताब (०७०) उपयुक्त रहेको देखिन्छ ।
- ग) उक्त दुबै पाठ्यपुस्तकहरूको आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा सबल र दुर्बल पक्ष पत्ता लगाइयो । हाम्रो नेपाली किताब २०६९ भन्दा नेपाली किताब (२०७०) धेरै सबल रहेको पाइयो ।

४.२ व्याख्या :

भाषा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य आफैँमा जटिल कार्य मानिन्छ । यसका साथै पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य भन्ने गान्धो मानिन्छ । एउटै पाठ्यक्रमका आधारमा तयार पारिएका एउटै कक्षाका परिमार्जित पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने कार्य त्यो भन्दा पनि गान्धो कार्य हो । एउटै पाठ्यक्रमका आधारमा निर्मित दुईवटा पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययनमा सबै पक्षलाई हेर्न वा केलाउन प्राय असम्भव छ । तसर्थ यस अध्ययनमा एउटै प्रयोजनका लागि तयार गरिएको र परिमार्जन गरिएका यी पाठ्यपुस्तकहरूमा विषयवस्तु, विधा र प्रस्तुति, भाषिक संरचना, शैली र शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास र चित्रका दृष्टिले तथा आवरण पृष्ठ, आकार, छपाइ, बँधाइ, कागजको स्तर र मूल्यका दृष्टिले समेत के-कति समानता के-कति असमानता छ भनि हेर्ने प्रयास गरिएको छ । समग्र भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माणका आन्तरिक/प्राज्ञिक र बाह्य/भौतिक आधारलाई तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषणको आधारमा बनाइएको छ ।

४.३ आन्तरिक आधारमा हाम्रो नेपाली किताब (०६९) र नेपाली किताब (०७०) को तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण :

४.३.१ विषयवस्तु

आधारभूत तहको अन्तिम खुट्किलो कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६१) मा सामाजिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक र वातावरण, वैज्ञानिक, लोक, नीति, पौराणिक, आधुनिक, जीवनी आदि क्षेत्रबाट विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । यी विषयवस्तुहरू मनोरञ्जनात्मक, कल्पनाशील, सन्देशमूलक, सूचनामूलक, व्यावहारिक आदि प्रकृतिका छन् । यस पाठ्यपुस्तकमा भएका कविताहरू समावेश छन् । यस पाठ्यपुस्तकमा भएका कविताहरू प्रश्नोत्तर, किसान ओखलढुङ्गा, पृथ्वीसन्देश गरी चारवटा कविताहरू समावेश छन् । प्रश्नोत्तर कविता महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाद्वारा लिखित नैतिक तथा आध्यात्मिक चेतना प्रदान गर्ने कविता हो भने किसान कविता दैवज्ञराज न्यौपानेद्वारा लिखित किसानको महिमा गाइएको श्रमप्रति सम्मान गर्न सिकाउने कविता हो त्यस्तै ओखलढुङ्गा युगकवि सिद्धिचरण श्रेष्ठद्वारा लिखित आफ्नो मातृभूमि प्रति अगाध माया र प्रेम दर्साउने कविता हो भने पृथ्वी सन्देश मुकुन्दशरण उपाध्यायद्वारा लेखिएको हाम्रो संस्कृति र राष्ट्रिय भावना जगाउने कविता हो । त्यस्तै कथाहरूमा खसीको तौल, मनु, उपमन्युको परीक्षा, घरभगडा, नुनको सोझो गरी पाँचवटा कथाहरू समावेश गरिएका छन् । जसमा लोक, नीति, पौराणिक, ऐतिहासिक र आधुनिक क्षेत्रबाट उक्त कथाहरू आएका छन् । जीवनी विधा अन्तर्गत साहित्यिक व्यक्तित्व (गोपालप्रसाद रिमाल) विद्वान महाकवि (कालिदास) प्रेरक व्यक्तित्व (फ्लोरेन्स नाइटिङ्गेल) विद्वान विचारक (विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला) आविष्कारक (म्याडम क्युरी) कलात्मक (दरबार) वैज्ञानिक/प्राविधिक (अन्तरिक्षयान) प्राकृतिक वातावरणीय (वन्यजन्तु र तिनको सुरक्षा) व्यवसायिक (पर्यटन) प्राकृतिक/वातावरणिय (जैविक नियन्त्रण विधि) गरी जम्मा छ वटा प्रबन्धहरू समावेश छन् । चिठी अन्तर्गत घरायसी चिठी (समाजसेवाको बाटोमा) कार्यालयीय चिठी (छात्रवृत्तिको निवेदन) गरी दुईवटा चिठी समावेश छन् । रूपक विधा अन्तर्गत (हामी एउटै हौं) र वादविवाद (धन भन्दा विद्या ठूलो) समावेश छन् । यसरी सबै विधालाई समेट्ने गर जम्मा चौबिस वटा पाठहरू समावेश भएको पाइन्छ ।

नेपाली किताब (०७०) मा प्रबन्ध विधामा कलात्मक -ग्रन्थचित्र), प्राकृतिक (प्रकृति र वातावरण), वैज्ञानिक प्राविधिक (कम्प्युटर र इन्टरनेट) सामाजिक/सांस्कृतिक (नेपाली संस्कृति) गरी चारवटा प्रबन्ध रहेका छन् । कथा विधा अन्तर्गत आधुनिक कथा (देशप्रेम) एउटा घटना पौराणिक/ऐतिहासिक (मित्रता र घर भगडा) लोक कथा (सिंह र स्यालको

कथा) गरी छ वटा कथा रहेका छन् । जीवनी विधा अन्तर्गत साहित्यकार (देवकुमारी थापा, रविन्द्रनाथ ठाकुर) प्रेरक व्यक्तित्व (भूगोलविद हर्क गुरूङ्ग) आविष्कारक (सर आइजक न्युटन) गरी चार वटा जीवनी विधा रहेका छन् । कविता विधा अन्तर्गत छन्दलय, लोकलय र गीतिलयका नेपाल, गौरवसाथ बाचाँ मेरो घर, आह्वान गरी चारवटा कविता रहेका छन् । त्यस्तै चिठी विधा अन्तर्गत कार्यालयीय (प्रधानाध्यापकलाई निवेदन) र घरायसी (दाजुलाई चिठी) गरी दुई ओटा निवेदन तथा चिठी रहेका छन् । रूपक विधा अन्तर्गत एकाङ्की (हामी एउटै हौं), वादविवाद (विज्ञान अभिशाप नभई वरदान) गरी दुई ओटा पाठहरू समावेश छन् समग्रमा सबै विधा अन्तर्गत २२ ओटा पाठहरू समावेश भएका छन् ।

समग्रमा दुई पाठ्यपुस्तकमा रहेका विधाहरूलाई (विषयवस्तुलाई) तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २

हाम्रो ०६१ र नेपाली ०७० मा समावेश भएका विधाहरू :

क्र.सं.	विधाहरू	हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६१)	नेपाली पाठ्यपुस्तक (०७०)
१	प्रबन्ध/निबन्ध	क) सामाजिक/सांस्कृतिक ख) प्राकृतिक/वातावरणिय ग) कलात्मक घ) वैज्ञानिक/प्राविधिक ङ) व्यावसायिक	क) सामाजिक/सांस्कृतिक ख) प्राकृतिक/वातावरणिय ग) कलात्मक घ) वैज्ञानिक/प्राविधिक ङ) व्यावसायिक
२	कथा	क) लोक कथा ख) नीति कथा ग) पौराणिक/ऐतिहासिक घ) आधुनिक	क) लोक कथा ख) नीति कथा ग) पौराणिक/ऐतिहासिक घ) आधुनिक
३	जीवनी	क) राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय ख) साहित्यकार/कलाकार ग) आविष्कारक घ) प्रेरक व्यक्तित्व	क) राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय ख) साहित्यकार/कलाकार ग) आविष्कारक घ) प्रेरक व्यक्तित्व
४	चिठी	क) घरायसी ख) कार्यालयीय	क) घरायसी ख) कार्यालयीय
५	रूपक	क) संवाद ख) वादविवाद	क) संवाद ख) वादविवाद
६	कविता	क) छन्दलय ख) लोकलय ग) गीतिलय	क) छन्दलय ख) लोकलय ग) गीतिलय

स्रोत : आधारभूत पाठ्यक्रम (२०६९)

माथिको तालिकालाई अध्ययन विश्लेषण गर्दा समाविष्ट विषयवस्तुहरू एक अर्कामा मिल्दाजुल्दा छन् । दुईवटै भाषा पाठ्यपुस्तकमा लोक, समाजिक, प्राकृतिक, वातावरणीय, सूचनामूलक एवम् वर्णनात्मक पाठहरू रहेका छन् । यी दुवै भाषा पाठ्यपुस्तकहरूमा प्राय बालबालिकाको अनुभव तथा वातावरणीय सेरोफेरो र बाह्य विषयवस्तुलाई स्थान दिइएको छ । यी दुईवटै पाठ्यपुस्तकहरूमा विषयवस्तुहरू संख्यात्मक रूपमा पुरानो हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक ०६१ मा २४ ओटा र नेपाली किताब (०७०) मा २२ ओटा रहेका छन् । यद्यपी दुवै भाषापाठ्यपुस्तकहरूका विषयवस्तुहरू सरल, रोचक एवम् आकर्षक रहेका छन् ।

४.३.२ विधा प्रस्तुति

कक्षा-८ हाम्रो नेपाली किताब (०६१) र नेपाली किताब (०७०) मा अवस्थित विधागत पाठहरूको वितरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका नं. ३

विधागत वितरण

क्र.सं.	विधा	विषयवस्तु	
		हाम्रो नेपाली किताब (०६१)	नेपाली किताब (०७०)
१	कविता	४	४
२	कथा	५	६
३	प्रबन्ध	६	४
४	जीवनी	५	४
५	रूपक	२	२
६	चिठी	२	२
जम्मा		२४	२२

स्रोत : आधारभूत पाठ्यक्रम (२०६९)

कक्षा-८ को नेपाली किताब ०६१ मा कविता, कथा, प्रबन्ध/निबन्ध, जीवनी, रूपक र चिठी विधाका जम्मा २४ वटा पाठहरू रहेका छन् । नेपाली किताब २०७० मा सोही विधाका २२ वटा पाठहरू छन् । हाम्रो नेपाली किताब (०६१) मा ४ वटा कविताहरू रहेका छन् । जसमा पाठ-१, पाठ-९, पाठ-१९ र पाठ-२४ मा उक्त कविताहरूलाई राखिएको छ भने कथा विधा अर्न्तगत ५ वटा कथाहरू छन् जुन पाठ-४, पाठ-८, पाठ-११, पाठ-१८ र पाठ-२२ मा उक्त पाठहरू समावेश छन् । नेपाली किताब (०७०) ले कथा विधालाई बढाएको छ भने प्रबन्ध विधालाई घटाएको छ ।

विधागत पाठहरूको रखाइक्रमलाई हेर्दा दुबै किताबमा सुरूमा कविता विधालाई नै राखिएको छ । त्यसपछि वितरण गरेका विधामा समानता पाइदैन । नेपाली (०७०) मा भने विधागत क्रमलाई समेत मिलाउन प्रयत्न गरिएको छ । प्रबन्ध विधालाई (०६९) ले पाठ-२, पाठ-५, पाठ-१०, पाठ-१४, पाठ-२१ र पाठ-२३ मा राखिएको छ । अन्त्यमा राखिएको पाठको अन्तर मात्र १६ भन्दा नेपाली किताब (०७०) विधागत पाठहरूको वितरण र भाषाका ४ वटै सीपहरूलाई विकास गर्ने उद्देश्यका आधारमा स्तरीय र उपयुक्त देखिन्छ ।

४.३.३ भाषिक संरचना/शैली र शब्दभण्डार

हाम्रो नेपाली (०६९) मा सरल वाक्य, मिश्र वाक्य संयुक्त वाक्यको प्रयोग गरिएको छ । वाक्य संरचना अन्तर्गत एउटै वाक्यमा कतिवटा सम्म शब्द वितरण गर्ने भन्ने स्पष्ट खाका पाइदैन । सर्वनाम, असमापिका क्रिया र संयोजकको अनियन्त्रित प्रयोग यहाँ पाइन्छ । शब्दभण्डार अन्तर्गत ३१४ वटा कठिन शब्दहरूको अर्थ लेखिएको छ । पाठहरूको संख्याका आधारमा उक्त शब्दार्थ संख्या कमी नै छ । व्याकरण तर्फ अभ्यासहरू एकदमै कमी छन् भने उदाहरणहरू पनि प्रशस्त दिइएको पाइदैन तसर्थ समग्रमा परिमार्जित संस्करण २०६९ सम्म आइपुग्दा धेरै कुरामा भाषिक संरचना शैली, शब्दभण्डारमा केही सुधार भएपनि उक्त पुस्तक (०७०) का तुलनामा कमजोर नै रहेको पाइन्छ ।

नेपाली किताब (०७०) मा पनि सरल वाक्य, मिश्रवाक्य र संयुक्त वाक्यहरूको नै प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसमा अधि प्रयोग सरल वाक्यकै छ । यहाँ वाक्य संरचनामा तिरण गरिने शब्द संख्यालाई पनि केहि हद सम्म सुधार गरिएको छ । सर्वनाम, असमापिका क्रिया, संयोजक आदिको प्रयोगमा पनि सचेतता अपनाइएको छ भने अभ्यासहरू पनि प्रशस्त मात्रामा दिइएको छ । उदाहरणहरू पनि (०६९) का तुलनामा प्रशस्तै छन् । ३०३ कठिन शब्दहरूको अर्थ लेखिएको छ भने धेरै कठिन शब्दहरू अझै पनि पाठभित्र रहेका छन् जसको अर्थ लेखिएको छैन । धेरै अभ्यासहरू, उदाहरणहरू, पाठका आधारमा शब्दभण्डारलाई मध्य नजर गर्दा नेपाली किताब (०७०) नै उपयुक्त देखिन्छ ।

४.३.४ नमुना अभ्यास

हाम्रो नेपाली (०६९) मा जम्मा १२५ पृष्ठहरू छन् जस मध्ये ६६ पृष्ठ जति अभ्यासहरू रहेका छन् । नेपाली किताब ०७० मा १६५ पृष्ठहरू छन् जसमा १०२ पृष्ठ जति अभ्यासहरू रहेको पाइन्छ । तसर्थ दुई पुस्तकबीच तुलना गर्दा पुरानो किताबमा अभ्यासहरू कम रहेको पाइन्छ । साथै किताब पनि सानो रहेको छ । अभ्यासहरूमा छोटो उत्तर लेख्ने,

ठीक/बेठीक छुट्याउने, शुद्धसंग उच्चरण गर्ने, अर्थ लेख्ने, वाक्यमा प्रयोग गर्ने, व्याख्या गर्ने, पर्यायवाची शब्द, विपरीतार्थक शब्द लेख्ने, लेख्य चिन्हहरूको जोडा मिलाउने, सिर्जनात्मक अभ्यासमा लामो उत्तर आउने व्याख्या गर्ने, आफ्नो भाव व्यक्त गर्ने, तात्पर्य स्पष्ट पार्ने, पारिभाषिक र प्राविधिक शब्द चिनाउने, खाली ठाउँ भर्ने, शुद्ध लेख्न लगाउने, वचन, लिङ्ग र आदरको प्रयोग, काल र यसका पक्षहरू, आदर, करण र अकरण, अनेकार्थी शब्द, अव्ययका प्रकार र प्रयोग, वाच्यका प्रकारहरू, भाव र यसका प्रकार, वर्णविन्यास सम्बन्धी सामान्य नियमहरू, कारक, विभक्ति जस्ता अभ्यासहरू समावेश गरिएको पाइन्छ ।

नेपाली किताब ०७० मा अभ्यासहरू खाली ठाउँ भर्ने, एक वाक्यमा उत्तर लेख्ने, लामो उत्तर लेख्ने, भाव व्यक्त गर्ने, व्याख्या गर्ने, पर्यायवाची शब्द र विपरीतार्थक शब्द लेख्ने, उच्चारण हिज्जे, नाम, वचन, ठिक चिन्ह लगाउने, आफ्नो विचार, तर्क र सल्लाह दिने, जोडा मिलाउने, उखान टुक्काको प्रयोग, पुरुष, अव्यय, कथा तयार पार्ने, विभक्तिको प्रयोग, कारकको नाम पहिचान गर्ने, पदवर्ग छुट्याउने, शब्द निर्माण प्रक्रिया, काल र यसका पक्ष, संकेतका आधारमा खाली ठाउँ भर्ने निवेदन, चिठी लेख्ने, वाक्य बनाउने, भाव र यसका प्रकार, करण-अकरण, जीवनी लेख्ने, वादविवाद जस्ता अभ्यासहरू समावेश भएका छन् ।

दुबै पुस्तकमा अभ्यासहरू मिल्दा जुल्दा भएता पनि नेपाली किताब ०७० मा धेरै अभ्यासहरू समावेश गरिएकाले साथै विधागत पाठहरूको सन्तुलनलाई हेर्दा पर्याप्त सन्तुलन पाइन्छ भने हाम्रो नेपाली किताब ०६९ मा कम पाइन्छ ।

४.३.५ चित्रहरू

हाम्रो नेपाली किताब (०६९) मा जम्मा २७ वटा चित्रहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । यी चित्रहरू सबै श्यामश्वेत रङ्गका छन् । चित्रहरू कुनै साना र कुनै ठूला छन् । तर यिनले पाठभित्रको भावलाई प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्न सहयोग पुऱ्याएका छन् । त्यस्तै नेपाली किताब (०७०) मा जम्मा २६ वटा चित्रहरू छन् उक्त चित्रहरू पनि श्यामश्वेत रङ्गका छन् श्यामश्वेत भएता पनि आकर्षक र बालबालिकालाई रूचि जगाउने किसिमका छन् । व्यक्ति विशेषका चित्रमा अभ्र रङ्ग भर्ने हो भने अभ्र आकर्षण बढाउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

४.४ बाह्य आधारमा हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६९) र नेपाली किताब (०७०) को तुलनात्मक विश्लेषण

आधारगत हिसाबले हाम्रो नेपाली किताब (०६९) नेपाली किताब (०७०) भन्दा थोरै सानो रहेको । ०६९ को पाठ्यपुस्तक रातो रङ्गको भुइँमा चारपाटे बाकसभित्र हाम्रो नेपाली ठूलो अक्षरमा र सानो कालो अक्षरमा कक्षा आठ लेखिएको छ । पाठ्यपुस्तक ७ इन्च, चौडाइ र ९.५ इन्च लम्बाईको छ । पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने कागज गुणस्तरीय हुनुपर्ने भए पनि नि.मा.वि. तहको पाठ्यपुस्तकमा गुणस्तरीय कागजको प्रयोग गरेको पाइँदैन । पिछ्छडिको बाहिरी भागमा रातो रङ्ग भित्र कालो रङ्गको अक्षरले कक्षागत गीत लेखिएको छ र तल्लो भागको देब्रेतिर नेपाल सरकारको छाप प्रकाशक र वितरकको नाम र फोन नम्बर समेत दिइएको छ । उक्त कवरलाई गमले टाँसी दुई वटा स्टीच पिन प्रयोग गरेको छ ।

नेपाली किताब (०७०) को बाहिरी कवर पेज कलेजी रङ्गले पोतिएको बाकसभित्र पाठभित्रको चित्र समेत राखी आकर्षक बनाइएको छ । उक्त बाकस भित्रै रातो रङ्गले नेपाली ठूलो अक्षरमा र कालो रङ्गले कक्षा आठ केही सानो अक्षरमा लेखिएको छ । पिछ्छडिको कवरपेजमा रातो रङ्ग भित्र कालो अक्षरले कक्षागत गीत भनि लेखिएको छ भने पुछ्छरमा देब्रेतिर नेपाल सरकारको लोगो र प्रकाशकको नाम लेखिएको छ । बाहिरी भाग कवरपेजमा प्रयोग गरिएको कागज गुणस्तरीय भएपनि उक्त कागजमा प्रयोग गरिएको रङ्ग, एक वर्ष नपुग्दै उडेको पाइयो । आकारगत रूपमा (०६९) को भन्दा (०७०) को पाठ्यपुस्तक केही ठूलो छ । दुबै पुस्तकको बाह्य आधारमा तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा हाम्रो नेपाली (०६९) भन्दा नेपाली (०७०) राम्रो भएपनि दुबै पुस्तकमा जतनका लागि विद्यार्थीलाई निर्देशन दिइएको पाइँदैन भने नेपाली (०७०) को बाहिरी कवरको रङ्ग एक वर्ष नपुग्दै उडेको देखिन्छ । आकारका हिसाबले हेर्दा विद्यार्थीको भोलामा सजिलो सँग राख्न मिल्ने उपयुक्त आकार भएको पाइँन्छ ।

४.५ हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६९) का सबल पक्षहरू :

- क) रूचिपूर्ण एवम् मनोरञ्जनात्मक विषयवस्तुको छनौट ।
- ख) विषयवस्तुलाई सरल देखि जटिल क्रममा राखिएको ।
- ग) बालमनोविज्ञानलाई मध्यनजर गरी बालबालिकाको अनुभव र वातावरणीय सेरोफेरोबाट उपयुक्त विषयवस्तु राखिएको ।
- घ) सरल प्रकृतिका अभ्यासहरूको छनौट गरिएको छ ।

- ड) भाषिक शुद्धशुद्धीलाई धेरै हदसम्म क मगर्न छपाइका क्रममा सचेतता अपनाइएको ।
- च) पढाइ र लेखाइ सीप विकास सम्बन्धी अभ्यासहरूको बढी प्रयोग ।
- छ) बालबालिकाको स्तर क्षमता एवम् स्तर अनुरूप शब्दभण्डार क्षमताको विकास गर्ने जमर्को गरिएको ।
- ज) मुख्यावरण पृष्ठ रङ्गिन र आकर्षक रहेको ।
- झ) आवरण पृष्ठमा बलियो र मोटो कागजको प्रयोग गरी सुरक्षित बनाइएको ।
- ञ) किताबको आधार बालबालिकाको स्तर सुहाउँदो भएको ।
- ट) अक्षर, आकार, शब्द, अन्तराल एवम् अनुच्छेद गठन उपयुक्त रहेको ।
- ठ) पाठअनुसार चित्रहरूको उपयुक्त छनौट गरिएको ।
- ड) कागजको गुणस्तर पनि राम्रै रहेको ।

४.६ नेपाली पाठ्यपुस्तक (०७०) का सबल पक्षहरू :

- क) छनोट र स्तरणको सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गरी विषयवस्तुलाई सरलबाट जटिलको क्रममा राखिएको ।
- ख) बालमनोविज्ञानलाई ख्याल गरी रोचक, बौद्धिक एवम् सामाजिक विषयवस्तु राखिएको ।
- ग) प्रशस्त सिर्जनात्मक अभ्यासहरू दिई लेखाइ सीप विकासमा जोड दिइएको ।
- घ) कार्यमूलक व्याकरणलाई सरल ढङ्गबाट सिकाउन धेरै अभ्यास र क्रम मिलाइएको ।
- ङ) पाठ्यपुस्तकलाई समय सापेक्ष, उपयोगी र व्यवहारमूलक बनाइएको ।
- च) बालबालिकाको पूर्व अनुभव एवम् क्षमतालाई ख्याल गरी विषयवस्तु चयन गरिएको ।
- छ) माध्यमिक शिक्षाको पूर्वाधार निर्माण गर्न सिकारूको आवश्यकता रूचि र मानसिक दक्षता अनुरूप पाठ्यवस्तुको वितरण एवम् विस्तारमा सचेतता अपनाइएको ।
- ज) प्रत्यक्ष कथन एवम् वर्णनात्मक शैलीको उचित प्रयोग ।
- झ) अभ्यासात्मक विविधता कायम गरिएको ।
- ञ) अभ्यासहरू सरल एवम् सिर्जनात्मक प्रकृतिका रहेका ।
- ट) भाषिक शुद्धशुद्धीमा सचेतता अपनाइएको ।
- ठ) क्षेत्र तथा क्रमलाई विस्तृत रूपमा प्रष्ट पारिएको ।
- ड) पाठका शीर्षक, पाठका कठिन शब्द, शब्दार्थ एवम् अभ्यासहरूलाई गाढा एवम् आकर्षक बनाइएको ।
- ढ) बाहिरी कवरपेजमा पाठको आकर्षक चित्र दिई आकर्षक बनाइएको ।

- ण) अक्षर आकार, शब्द अन्तराल एवम् अनुच्छेद गठन उपयुक्त भएको ।
 त) चित्रहरू उद्देश्यपरक रहेका ।
 थ) बालबालिकाको भोलामा हालेर बोक्ने गरी आकार तयार पारिएको ।
 द) कागज बाक्लो, सेतो र बलियो प्रयोग गरिएको ।
 ध) विधागत पाठ एवम् अभ्यास बीच सन्तुलन कायम गरिएको ।
 न) लैङ्गिक समानता, श्रमशीलता, धार्मिक सहिष्णुता जस्ता पक्षलाई समेटिएको ।

४.७ कक्षा-८ हाम्रो नेपाली किताब (०६१) का दुर्बल पक्षहरू :

- क) आवरण पृष्ठ आकर्षक नरहेको ।
 ख) विधागत पाठ अनुरूप अभ्यासको तालमेल नभएको ।
 ग) पाठहरू धेरै (२४) वटा भएपनि अभ्यासहरू कम भएको ।
 घ) सिर्जनात्मक एवम् रचनात्मक किसिमका अभ्यासमा कमी भएको ।
 ङ) कार्यमूलक व्याकरणका अभ्यासमा पनि कमी रहेको ।
 च) पाठ्यपुस्तकको प्रयोग सम्बन्धमा कहिकतै निर्देशन नदिएको ।
 छ) धागोले नसिएको ।

४.८ कक्षा आठको नेपाली किताब (०७०) का दुर्बल पक्षहरू :

- क) बाहिरी कवरपेजमा भएको रङ्ग १ वर्ष नपुग्दै उडेको । कमसल रङ्गको प्रयोग ।
 ख) धागोले नसिएको ।
 ग) कथा विधालाई बढी जोड दिइएको ।
 घ) चित्रहरू श्यामश्वेत रङ्गमा रहेका त्यत्ति आकर्षक नभएका ।
 ङ) मूल्य उल्लेख नगरिएको ।
 च) मधुरो कागजको प्रयोग गरिएको ।
 छ) शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकलाई दिइने निर्देशनको अभाव ।

अध्याय पाँच

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

५.१ सारांश

प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली भाषा शिक्षा विषयको पाठ्यांश (ने.पा.शि. ५९८) को परिपूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यसमा भाषा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा अपनाइने सिद्धान्तको आधारमा कक्षा आठको हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६९) र नेपाली पाठ्यपुस्तक (०७०) किताबको अध्ययन विश्लेषण गरी तिनीहरूबीच तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यो शोधपत्रमा देशकाल समय र परिवेश अनुरूप पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको रूचि चाहना र आवश्यकतालाई समेट्न सकेको छ/छैन, पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकबीच तालमेल मिलेको छ/छैन, जस्ता पक्षहरूलाई समग्रमा आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा उक्त पाठ्यपुस्तकहरूको अध्ययन गर्नु, तिनीहरूका सबल र दुर्बल पक्षहरू पत्ता लगाउनु तथा भौतिक र शैक्षिक प्राज्ञिक आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्नु रहेको छ । यसका साथै उक्त अध्ययन विश्लेषणका आधारमा निष्कर्ष र सुझाव समेत दिनु रहेका छन् । ग्रन्थ विश्लेषण विधि, पुस्तकालय विधि र तुलनात्मक विधिको प्रयोग गरी यो शोध कार्यलाई अन्तिम रूप दिइनु साथै भाषा, पाठ्यपुस्तकविद, बुद्धिजीवी, लेखक तथा सरकोकारवालाहरूसँगको परामर्शलाई पनि यो शोधकार्यको आधार मानिएको छ । भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माणका सिद्धान्त एवम् भाषापाठ्यपुस्तक विश्लेषणका आधारमा गरिएको यस अनुसन्धानबाट हाम्रो नेपाली (०६९) को भन्दा नेपाली (०७०) को अक्षरको साइज केही ठूलो देखिन्छ भने ०६९ मा भन्दा ०७० मा पाठहरू कम र अभ्यासहरू धेरै भएको पाइन्छ, भने किताबको आकार र पृष्ठहरू पनि केही ठूलो र ४० पृष्ठ धेरै भएको पाइन्छ । विधागत रूपमा तुलना गर्दा पाठसंख्या कम भएपनि नेपाली (०७०) मा कथा विधालाई बढी जोड दिइएको पाइन्छ, भने हाम्रो नेपाली (०६९) मा प्रबन्ध विधालाई जोड दिइएको पाइन्छ । सिर्जनात्मक अभ्यास तर्फ नेपाली (०७०) नै उपयुक्त सबल देखिन्छ भने व्याकरण तर्फ पनि हाम्रो नेपाली (०६९) भन्दा नेपाली (०७०) नै सबल देखिन्छ । मसीको प्रयोगमा बाहिरी कवरपेजमा नेपाली किताब (०७०) ले धेरै सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ । विषयवस्तु र प्रसङ्ग अनुरूप चित्रहरूको तालमेल भएपनि नेपाली (०७०) ले चित्रहरूमा अझ बढी रङ्ग प्रयोग गरी आकर्षक बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

माथिका सबै कुराहरूलाई विश्लेषण गर्दा नेपाली किताब (०७०) निर्माण सिद्धान्त अनुरूप नजिक रहेको पाइन्छ ।

५.२ निष्कर्षहरू

- क) दुबै पाठ्यपुस्तकमा आवरण पृष्ठ, भूमिका, निर्देशनमा कमी कमजोरी रहेको पाइन्छ ।
हाम्रो नेपाली ०६१ मा आवरण पृष्ठमा चित्र नै छैन भने नेपाली ०७० मा चित्र भएपनि उचित मसीको प्रयोग नभएकाले एक वर्ष नपुग्दै रङ्ग उडेको देखिन्छ ।
- ख) अधिल्लो पाठ्यपुस्तकका केही विषयवस्तुलाई समेटेर थोरै मात्र विषयवस्तुहरू नेपाली किताब (०७०) मा प्रस्तुत गरिएको भएपनि उक्त पुस्तक प्रभावकारी छ । स
- ग) लैङ्गिक समानता, श्रमप्रति आस्था जगाउने, धार्मिक सहिष्णुता जस्ता पक्षहरू दुबै भाषा पाठ्यपुस्तकमा समेटिएको पाइन्छ ।
- घ) नेपाली किताब (०७०) मा कथा विधालाई बढी जोड दिइएको पाइन्छ ।
- ङ) दुईवटै भाषा पाठ्यपुस्तकमा पहिलो पाठमा कविता विधा समावेश गरेको पाइन्छ भने त्यस पछिका पाठहरूमा (०६१) मा एकरूपता नदेखिएपनि (०७०) मा धेरै सुधार भएको पाइन्छ ।
- च) दुईवटै भाषा पाठ्यपुस्तकमा १२ प्वाइन्टदेखि २३ प्वाइन्टसम्मका अक्षरहरू राएको छ ।
ठूला अक्षरहरू शीर्षकमा, नमुना अभ्यास र व्याकरण लेखिएका शब्दहरू छन् भने आकारको विविधताले पाठसामग्री हेर्दा आकर्षक बन्न पुगनेको छ ।
- छ) हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६१) मा ३१४ र नेपाली किताब (०७०) मा ३०३ कठिन शब्दको शब्दार्थ दिइएको छ । दुबै पाठ्यपुस्तकमा कठिन शब्दको वितरण समान स्तरकै देखिन्छ ।
- ज) सुनाइ र बोलाइ विकास सीप सम्बन्धी अभ्यासहरू दुबै पाठ्यपुस्तकमा कम छन् भने पढाइ र लेखाइ सीप सम्बन्धी अभ्यासहरूमा दुबै भाषा पाठ्यपुस्तकले बढी जोड दिइएका छन् ।
- झ) दुबै भाषापाठ्यपुस्तकको आधार बालबालिकाको स्तर सुहाउँदो, भोलामा बोकेर हिंड्न मिल्ने र पुस्तकसँग खेल मिल्ने किसिमको छ ।
- ञ) दुबै भाषापाठ्यपुस्तकको बाँधार्थमा फेविकोल र स्टेपलर पिनको प्रयोग गरिएको छ ।
- ट) दुईवटै पाठ्यपुस्तकको कागजको स्तर एउटै तहको छ भने दुईवटै पाठ्यपुस्तकको मूल्य तोकिएको छैन ।

५.३ शैक्षिक प्रयोग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको नेपा. शिक्षा ५९८ को पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ “कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०६१) र नेपाली किताब (०७०) को तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा हाल परीक्षणका रूपमा रहेको नेपाली पाठ्यपुस्तक (०७०) लाई अभि प्रभावकारी गुणस्तरीय र समय सापेक्ष तथा विद्यार्थीको रुचि, स्तर र क्षमता र आवश्यकता अनुरूप बनाइ नेपाली भाषाको जग दह्रो बनाउने कुरामा यो अनुसन्धानले औल्याएका विविध तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषणले देशकाल अन्तराष्ट्रिय स्तरको परिवेश, विद्यार्थीका रुचि, चाहना, स्तर तथा समकालिन समाजको आवश्यकतालाई समेत परिपूर्ति गर्नका निमित्त नीति निर्माण तह अर्न्तगत नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, शैक्षिक जनशक्ति विकासकेन्द्र त्यस्तै कार्यान्वयन तहमा विभिन्न अनुसन्धानकर्ता, कृति लेखक, शिक्षक, विद्यार्थी र अन्य सरोकारवालालाई सुधार गर्ने कार्यमा यसको प्रयोग गर्न सकिन्छ । साथै नीति निर्माण तह, कार्यान्वयन तह, भावी अनुसन्धान तहलाई निम्नलिखित सुभावहरू दिन उपयुक्त देखिएकाले उक्त तहलाई निम्न सुभावहरू दिन सकिन्छ ।

५.४ नीति निर्माण तह :

- क) नेपाली भाषालाई राष्ट्रिय भाषा र यसको विकासमा अनिवार्य गर्नुपर्ने ।
- ख) समयमा पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीको हातमा आइपुग्नेगरी नीति बनाइ कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने ।
- ग) सबै जात, जाति, धर्म, सम्प्रदाय, लिङ्ग र वर्ग तथा समकालीन समाज अनुकूल हुनेगरी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक तयार गर्नुपर्ने ।
- घ) सामाजिक र आर्थिक विभिन्नताले पछि पारेका बालबालिकाका लागि विद्यालयको पहुँच र निरन्तरता रहने गरी प्रोत्साहन कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने ।
- ङ) विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक विकासमा योगदान पुग्ने गरी आर्थिक लगानीको दीर्घकालीन नीति लागू गर्नुपर्ने ।
- च) बदलिँदो परिस्थिति, भौतिक उन्नती, विश्ववजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्ति निर्माण गर्न सक्ने पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तयार गर्नुपर्ने ।
- छ) शिक्षा जीवनोपयोगी हुने कुरालाई बढी प्राथमिकता दिनु पर्ने ।

५.५ व्यावहारिक तह :

- क) नेपाली भाषाको विकास तथा विस्तारमा जोड दिनुपर्ने ।
- ख) भाषिक संरचना, वर्णविन्यास, छपाइ, बाँधाइ तथा कलर (मसी) आदिमा विशेष ख्याल गर्नुपर्ने ।
- ग) विद्यालयको वातावरण, कक्षाकोठा बालमैत्री हुनुपर्ने ।
- घ) शिक्षाक्षेत्रसँग सम्बन्धित सरोकारवालाहरूले विद्यालयको अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने कार्यमा तीव्रता दिनुपर्ने ।
- ङ) विद्यालयका आतिरिक्त क्रियाकलापमा सक्षम र सक्रियलाई मात्र अवसर प्रदान नगरी पछि परेका र निस्किय विद्यार्थीलाई शिक्षकको सहभागी गराउने कार्यक्रम गर्ने ।
- च) विभेदको वातावरण हुन नदिने ।
- छ) पाठ्यपुस्तकको प्रभावका सम्बन्धमा विभिन्न अन्तरक्रिया, गोष्ठी, शिक्षक र अभिभावक बीच सञ्चालन गर्ने ।
- ज) नेपाली भाषाको अध्ययनको उद्देश्य भाषिक सीप विकास भएकोले व्यावहारिक रूपमा गर्न सक्ने क्रियाकलापहरूलाई सञ्चालन गर्न जोड दिनु पर्ने ।

५.६ भावी अनुसन्धान तह :

- क) नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकहरूको विगत, वर्तमान र भविष्यलाई समेटेर अनुसन्धान गर्नुपर्ने ।
- ख) नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकहरू प्रकाशनमा देखिएका कमीकमजोरीहरूलाई मूल्याङ्कन गर्न अनुसन्धान गर्नुपर्ने । त्यस्तै भावी अनुसन्धानका निमित्त अनुसन्धानकर्ताहरू लगायत विभिन्न संघ-संस्था र सरोकारवालाहरूले यी दुई भाषा पाठ्यपुस्तकमा अन्य विषयवस्तुहरूका समेत अनुसन्धान गर्न जरूरी भएकाले उक्त अनुसन्धानका लागि निम्न शीर्षकहरू यस प्रकार छन् ।
- क) आधारभूत तह (६-८) नेपाली विषय पाठ्यक्रम (०६८-०७०) को तुलनात्मक अध्ययन ।
- ख) नेपाली आठको त्रुटी विश्लेषण सम्बन्धी अध्ययन ।
- ग) नेपाली आठको व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धी अध्ययन ।
- घ) आधारभूत तह (६-८) को नेपाली विषयको व्याकरण शिक्षण सम्बन्धी अध्ययन ।
- ङ) हाम्रो नेपाली (०६९) र नेपाली किताब (०७०) मा प्रयुक्त शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन ।
- च) कक्षा ८ मा अध्ययनरत विभिन्न भाषाभाषीहरूको भाषिक क्षमता सम्बन्धी अध्ययन ।
- छ) हाम्रो नेपाली (०६९) र नेपाली किताब (०७०) मा विधागत वितरण सम्बन्धी अध्ययन ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५३), *नेपाली भाषा शिक्षण* (तेस्रो संस्करण) काठमाण्डौँ : कुञ्जल प्रकाशन ।
- अधिकारी, पुष्पराज (२०५७), *हाम्रो नेपाली किताब कक्षा ७ र ८ मा प्रयुक्त जीवनी विधासँग सम्बद्ध पाठहरूको तुलनात्मक अध्ययन*, त्रि.वि. कीर्तिपुर : नेपाली भाषा विभाग ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा केदारप्रसाद (२०६५), *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण*, काठमाण्डौँ विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आकारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६९)*, भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- खनाल, कमलराज (२०५९) *कक्षा-४ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि.वि. कीर्तिपुर नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- खनाल, पेशल (२०६९), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति (दोस्रो संस्करण) काठमाण्डौँ* : स्टुडेण्ट बुक्स पब्लिकेशन एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- खड्का, यसोदा (२०६९), *कक्षा आठको हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), *नेपाली भाषा परिचय*, काठमाण्डौँ : साभा प्रकाशन ।
- गौतम, गेहनाथ (२०५६), *कक्षा-५ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस ताहाचल ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५), *भाषा पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति* काठमाण्डौँ अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन ।
- ढुङ्गेल भोजराज र दाहाल दुर्गाप्रसाद (२०५७), *परिचयात्मक नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाण्डौँ एम.के. पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- दाहाल, बल्लभमणि र अन्य (२०४३), *अनिवार्य नेपाली शिक्षण-निर्देशन*, काठमाण्डौँ पा.वि.के पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा २०५८), *नेपाली बृहत्त शब्दकोश*, काठमाण्डौँ ने.रा.प्र.प्र. ।

- पौडेल, नारायणप्रसाद (२०५९), *कक्षा २ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली श्रृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोध पत्र त्रि.वि. कीर्तिपुर
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०५५), पा.वि.के. द्वारा *कक्षा-६ को अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक र एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीकाबीच तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर :
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- बन्धु, चुडामणी (२०५२), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, काठमाण्डौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, रामप्रसाद (२०६८), *भाषिक अनुसन्धान विधि र प्रयोग* काठमाण्डौँ : शुभकामना प्रकाशन ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०५३), *अध्यापन-अभ्यास परिचय*, काठमाण्डौँ : एकता बुक्स प्रा.लि. ।
- भट्टराई, गोविन्दप्रसाद र द्रोण दाहाल (२०५८), *हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तक (०५८)*, परिमार्जित पहिलो संस्करण) भक्तपुर : पा.वि.के. ।
- भट्टराई, बद्रीविशाल र अन्य (लेखन तथा सम्पादन २०७०), *नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७०)* ।
पाठ्यक्रम विकासकेन्द्र (२०७०), *नेपाली किताब कक्षा आठ* पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (०६९)
हाम्रो नेपाली किताब कक्षा आठ ।
- शर्मा, मोहनराज, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (२०६२), *शोध विधि*, ललितपुर : साभा प्रकाशन प्रा.लि. ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल माधवप्रसाद (२०६०), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाण्डौँ : न्यू हिराबुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- सुवेदी, टिकाराम (२०६०), *कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर नेपाली भाषा विभाग ।

परिशिष्ट
प्रश्नावली

१. नेपाली विषयमा विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि कस्तो छ ?
..... ।
२. नेपाली भाषा शिक्षणमा आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्री निर्माण कार्यशाला विद्यालयमा आयोजना भएको छ कि छैन ?
..... ।
३. तपाईंले नेपाली विषय कहिलेदेखि शिक्षण गर्नु भएको हो ?
..... ।
४. हाम्रो नेपाली (०६१) र नेपाली किताब (०७०) मा के भिन्नता पाउनुभयो ?
..... ।
५. हाम्रो नेपाली (०६१) का कमजोरी/सबल पक्षहरू के-के पाउनुभयो ?
..... ।
६. नेपाली (०७०) का दुर्बल/सबल पक्षहरू के-के पाउनुभयो ?
..... ।
७. नेपाली किताब (०७०) मा सुधार्नु पर्ने कुराहरू के-के पाउनुभयो ?
..... ।
८. पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई के सुझाव दिन चाहनु हुन्छ ?
..... ।
९. पाठमा दिइएका अभ्यासहरू कततिको प्रभावकारी छन् ?
..... ।
१०. नेपाली विषयका पाठहरू पढाउँदा विद्यार्थीको रूचि कस्तो छ ?
..... ।
११. पाठहरूमा समेटिएका विधाहरू मध्ये विद्यार्थीले मन पराउने विधा कुन हो ?
..... ।
१२. हाम्रो नेपाली (०६१) र नेपाली किताब (०७०) मा भएका चित्रहरूको बारेमा के भन्न चाहनु हुन्छ ?

..... ।

१३. कार्यमूलक व्याकरण शिक्षणमा दुई पुस्तक मध्ये कुन बढी प्रभावकारी देख्नु भयो ?

..... ।

१४. शब्दार्थहरूको शिक्षणमा कस्ता विधिहरू प्रयोग गर्दै आउनु भएको छ ? ती विधिहरू कतिको प्रभावकारी छन् ?

..... ।

१५. समग्रमा दुबै पाठ्यपुस्तकका सम्बन्धमा के भन्न चाहनुहुन्छ ?

..... ।

शोधकर्ताको व्यक्तिलगत विवरण :

नाम : त्रिलोचन उप्रेती

ठेगाना : कनकाई नगरपालिका वार्ड नं. ४

जन्म : २०३३ कार्तिक ८ गते

पिता : देवीप्रसाद उप्रेती माता : धनमाया उप्रेती

श्रीमती : अञ्जना ढकाल (उप्रेती)

अध्ययन : बि.ए, बि.एड र एम.एड अध्ययनरत

अनुभव : विद्यालय तहमा नेपाली विषय २०५४ सालदेखि मा.वि. तह सम्म अध्यापन

कार्यरत विद्यालय : श्री लालपानी मा.वि. शिवसताक्षी नगरपालिका वडा नं. ४

धर्म : हिन्दू

भाषा : नेपाली, अङ्ग्रेजी, हिन्दी, कोरियन, अरबी

लिङ्ग : पुरुष

सम्पर्क नम्बर : ९८१४९४१४३७/०२३-५५११०६

फोटो